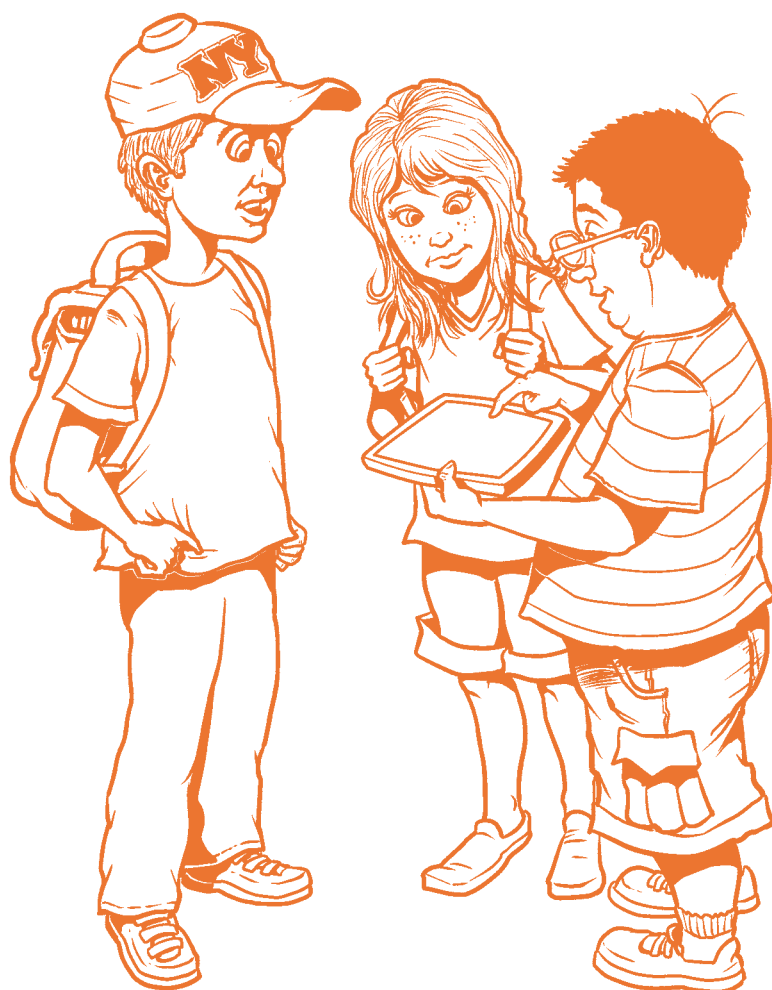

Brošura za školu

AUTISM SPEAKS™
It's time to listen.

O brošuri „Autizam govori“

Cilj ove brošure je da pruži korisne informacije o đacima sa autizmom, kao i da ukaže na efikasne načine za uspostavljanje interakcije i podsticanje učenja svih članova školske zajednice. Ona obezbeđuje značajne informacije o autizmu i konkretne predloge za administrativno školsko osoblje, pomoćnike, vozače autobusa, decu iz odeljenja i članove porodice.

Informacije ovde navedene biće korisne za nove zaposlene u školi i za rešavanje problema tokom školske godine. Uz pomoć kvalifikovanih stručnjaka iz oblasti autizma i specijalne edukacije, kao i iskusnih roditelja, negovatelja i profesora, uključili smo i specifične strategije za podršku vašim učenicima, kao i specifične instrukcije za pedagoge za specijalnu edukaciju, koji mogu u njoj pronaći korisne informacije i izvore za podršku učenicima sa autizmom u uslovima opšteg obrazovanja i uključivanju u školsku zajednicu.

Svaki učenik sa autizmom je jedinstven

Najuspešniji programi primenjuju timski pristup koji omogućava da svaki učenik bude sagledan kao individua.

Jedan učenik sa autizmom može imati sasvim različite snage, potrebe i izazove u odnosu na drugog. Zaposlene u školi trebalo bi ohrabrivati da se obraćaju ljudima koji dobro poznaju učenika – profesorima, terapeutima ili članovima porodice, kao i da uvek pokušaju da razumeju samog učenika. Uz podršku celokupne školske zajednice, učenici sa autizmom mogu da naprave krupne korake i postanu značajni članovi škole.

O informacijama i izvorima uključenim u brošuru

U ovu brošuru uključili smo mnogo informacija iz raznih izvora. Nadamo se da ćete koristiti informacije koje brošura nudi, kao i da ćete joj se često vraćati u toku školske godine.

Kako koristiti brošuru

Delovi brošure razloženi su na module za praktičnu upotrebu, npr. za sastanke osoblja.

Gde god je to bilo moguće, uključeni su primeri, uspešne priče, vizuelna podrška i linkovi za dodatno učenje, kao i veb-sajtovi i video-klipovi.

Priprema školske zajednice za podršku učenicima sa autizmom počinje pomaganjem članovima zajednice da pre svega spoznaju učenika kao osobu – sa njenim nadama i snovima, snagama i izazovima i, što je najvažnije, sa osećanjima – baš kao bilo koju drugu osobu. Sticanje opštih saznanja o autizmu i razumevanje osoba sa autizmom biće korisno svima.

„Osnove autizma“ i „Osnove Aspergerovog sindroma“ deo su ove brošure i obezbeđuju najvažnije informacije o autizmu i Aspergerovom sindromu i (najvećim delom) univerzalne strategije za osoblje koje nije u direktnoj interakciji sa učenicima.

Deo pod nazivom „Školska zajednica“ sadrži specifične informacije u obliku letka kao prilog „Osnovama autizma“ i „Osnovama Aspergerovog sindroma“, a namenjene su pripremi i podršci osoblja, opštoj edukaciji nastavnika, kao i različitih članova školske zajednice i drugarima iz odeljenja.

Ukoliko nije moguće organizovati trening, prve informacije, početak za građenje razumevanja i podrške trebalo bi da pruže roditelj, nastavnik ili specijalni edukator u kombinaciji sa osnovama iz „Osnova autizma“ i „Osnova Aspergerovog sindroma“, odeljkom za specifične članove i informacijama iz Profila „O meni“.

Trening i rešavanje problema pomoći će uvećanju uspeha svih uključenih. Deo pod nazivom „Više informacija“ obezbeđuje još informacija za određene oblasti, dodatne ideje, strategije i primere.

Sadržaj

■ O BROŠURI ZA ŠKOLE

Za članove porodice i negovatelje koji će ovu brošuru koristiti za podršku učenicima sa autizmom5

Profil „O meni“5

Primer Profila „O meni“6

■ OSNOVE AUTIZMA

Osnove autizma7

Više informacija o simptomima autizma8

Fizički i medicinski problemi koji mogu, ali ne moraju, da prate autizam10

Dodatni izazovi koji mogu da prate autizam11

Posebne sposobnosti koje mogu da prate autizam14

Osnove Aspergerovog sindroma15

■ ŠKOLSKA ZAJEDNICA

Za posebne članove školske zajednice.16

Uloga vršnjaka u podršci učenicima sa autizmom.18

Maltretiranje i uznemiravanje dece kojima je potrebna posebna podrška tokom školovanja19

Informacije za drugare iz odeljenja24

Vozači autobusa/nadzornici prevoza26

Pomoćno osoblje28

Profesori opšteg obrazovanja i profesori specijalnih oblasti
(uključujući i profesore fizičkog, muzičkog i likovnog obrazovanja kao i bibliotekare).29

Osoblje u kantini i na odmorima35

Kancelarijsko osoblje37

Asistenti38

Nevidljivi pomoćnik (Igra koju je kreirala Sonja Dikson-Braks)39

Treneri atletskog tima.42

Školski administratori, direktori i članovi interdisciplinarnog tima44

Školski lekar48

Školsko obezbeđenje.50

■ EDUKOVANJE UČENIKA SA AUTIZMOM

Obrazovanje učenika sa autizmom	52
Prava učenika sa autizmom.	53
Nastavne metode podučavanja učenika sa autizmom	54
Terapije koje se koriste kod učenika sa autizmom	56
Pomoćne tehnologije koje se koriste kod učenika sa autizmom	57
Timski pristup obrazovanju učenika sa autizmom	58

■ PODRŠKA UČENJU UČENIKA SA AUTIZMOM

Podrška učenju učenika sa autizmom	59
Podržavanje komunikacije	60
Unapređenje društvenih veština i razvoj	64
Ideje za sprečavanje neželjenog ponašanja	67
Pozitivna bihejvioralna podrška	69
Podržavanje organizacionih veština	70
Podrška čulnim potrebama	73

Za članove porodice i negovatelje koji će ovu brošuru koristiti za podršku učenicima sa autizmom

Brošura „Autizam govori“ namenjena je svim članovima školske zajednice, od administrativnih radnika, preko osoblja i vozača autobusa sa kojima deca počinju i završavaju dan. Svesni smo činjenice da je najčešće učenikov roditelj ili negovatelj onaj koji inicira vezu između deteta i mnogih članova školske zajednice. Sledi nekoliko saveta za oblikovanje pozitivnih interakcija sa detetom sa autizmom.

Popunite profil „O meni“ za svog učenika (ili umesto njega) i napravite kopije za sebe i članove učeničkog tima.

Ukoliko želite da članovi školske zajednice vašeg učenika imaju specifične delove brošure, poput „O meni“, „Osnove autizma“ ili „Osnove Aspergerovog sindroma“, proverite može li neko od članova učeničkog tima to da uredi, ili posetite školu i uradite to sami.

Možda će količina informacija ovde pruženih isprva biti preplavljujuća. Ili ćete možda naići na informacije koje već znate. Potrudili smo se da ih razložimo na delove kako biste mogli da pronađete i koristite ono što je vama potrebno.

Profil „O meni“

Napomena članovima porodice i negovateljima

Popunjavanje profila „O meni“ pomoći će ljudima u školskoj zajednici da se upoznaju sa vašim učenikom sa autizmom. Tokom dana, različiti članovi školske zajednice dolaze u kontakt sa vašim učenikom. Obezbeđivanje izvesnih informacija o njemu imaće značaja za stvaranje pozitivnog odnosa sa vozačem, osobljem kantine, profesorima i drugima.

Molimo vas da odgovorite na pitanja ili, ukoliko je moguće, pomozite svom učeniku da odgovori na njih, i ukoliko je potrebno, uključite i dodatne informacije. Ukoliko je moguće, dodajte i fotografiju kako biste pomogli ljudima da prepoznaju vašeg učenika.

Fotografije porodice ili omiljenih aktivnosti ili ljudi takođe mogu pomoći. Dogovorite se sa školskim timom vašeg učenika na koji način će ovaj profil doći do ljudi koji dolaze u kontakt sa njim. Utvrdite i to da li će, i koji drugi delovi brošure takođe biti dostupni njima.

„Osnove autizma“ i/ili „Osnove Aspergerovog sindroma“ biće korisne u kombinaciji sa Profilom „O meni“.

Ova brošura uključuje i informacije za specifične članove školske zajednice:

- vozače autobusa
- čuvare
- profesore
- pomoćnike
- kancelarijsko osoblje
- asistente
- školske zdravstvene radnike
- školsko obezbeđenje
- drugare iz odeljenja.

Napomena školskom timu:

Ukoliko član porodice ili negovatelj nije u mogućnosti da obezbedi tražene informacije, proverite da li vam može pomoći neko od članova učeničkog tima.

Primer Profila „O meni“

Ime učenika: _____

Koje stvari te najviše zanimaju? _____

Šta te uznemiruje? _____

Čega se plašiš? _____

Šta te nasmeje? _____

Navedi JEDNU stvar u kojoj bi želeo da budeš bolji ove godine: _____

Šta te smiruje kad si uznemiren? _____

Koje nagrade voliš? _____

Šta radiš posle škole ili vikendom? _____

Odrasla osoba koja popunjava formular: _____

Odnos sa učenicom: _____

Imejl adresa porodice ili negovatelja: _____

Broj telefona porodice ili negovatelja: _____

Koji je najbolji način za kontaktiranje sa porodicom učenika ili negovatelja? _____

Koji dani i koje vreme su za vas najpogodniji za sastanak sa školskim timom? _____

Postoje li neki problemi koje biste posebno želeli da razmotrite ili o kojima biste želeli da saznate nešto više? _____

Osnove autizma

Mnogim ljudima u okviru školske zajednice neki aspekti autizma su poznati. Informacije ovde navedene namenjene su pre svega onima koji nisu upoznati sa autizmom kao i popunjavanju rupa u informacijama kod ljudi koji imaju iskustvo.

Obratite pažnju na informacije koje niste znali i na to kako možete da ih primenite na svoja buduća iskustva u podršci učenika sa autizmom.

- Šta je autizam?
- Više informacija o simptomima autizma
- Fizički i medicinski problem koji mogu da prate autizam
- Dodatne teškoće koje mogu da prate autizam
- Posebne sposobnosti koje mogu da prate autizam
- Osnove Aspergerovog sindroma

Šta je autizam?

Autistični spektar poremećaja (ASP) i autizam opšti su nazivi za grupu kompleksnih poremećaja u razvoju mozga. Ovi poremećaji karakteristični su po teškoćama u društvenim interakcijama, verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji i ponavljajućim ponašanjima. Mogu biti prisutni u različitim intenzitetima. Tu spadaju autistični poremećaj, Retov sindrom, dezintegrativni poremećaj u detinjstvu, pervasivni poremećaj koji nije drugačije specifikovan i Aspergerov sindrom.

ASP može biti povezan sa intelektualnim smetnjama, teškoćama sa koordinacijom pokreta i pažnjom, kao i sa fizičkim zdravstvenim problemima poput spavanja i gastrointestinalnim smetnjama. Svaka individua sa autizmom je jedinstvena. Mnoge osobe sa autizmom imaju izuzetne vizuelne sposobnosti, kao i muzičke i akademske veštine. Oko 40% njih ima prosečne i natprosečne intelektualne moći. Mnogi od njih s razlogom mogu da budu ponosni zbog svojih karakterističnih sposobnosti i atipičnog načina sagledavanja sveta. Drugi ljudi sa autizmom imaju značajne smetnje i nisu u stanju da žive nezavisno. Oko 25% osoba sa ASP-om ne može da se izražava rečima, ali može da komunicira na neki drugačiji način.

Koliko često se javlja autizam?

Prema statističkim podacima iz U.S. centara za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC), jedno od 88 američke dece imaće smetnje iz autističnog spektra, što ukazuje na desetostruko povećanje u 40 godina. Pažljivim istraživanjem utvrđeno je da je ovo povećanje samo delom objašnjeno poboljšanim dijagnozama i svesnošću. Istraživanja pokazuju i to da se autizam četiri do pet puta češće javlja kod dečaka nego kod devojčica. Procenjeno je da u Americi jedan od 54 dečaka ima autizam, i jedna od 252 devojčice. Poređenja radi, godišnje se dijagnostikuje više dece sa autizmom nego maloletnika sa dijabetesom, AIDS-om ili rakom. ASP se javlja kod preko dva miliona osoba u SAD, i kod desetina miliona širom sveta.

Pored toga, statistike pokazuju da je stopa zastupljenosti porasla za 10% do 17% tokom skorašnjih godina. Ne postoji ustanovljeno objašnjenje za ovaj porast, mada se često razmatraju razlozi poboljšanih dijagnoza i uticaja okoline.

JEDNO OD OSAMDESETŠESTORO DECE IMA DIJAGNOSTIKOVAN AUTIZAM.

Više informacija o simptomima autizma

Simptomi autizma i njihova jačina razlikuju se od pojedinca do pojedinca. Kao ključni simptomi autizma prepoznaju se oblasti funkcionalne komunikacije, društvene interakcije i ponavljajućih ponašanja. Dva deteta koja imaju istu dijagnozu mogu imati različite simptome i međusobno se veoma razlikovati. Ponekad se kaže da ako poznajete jednu osobu sa autizmom – onda poznajete samo jednu osobu sa autizmom.

Karakteristike autizma uglavnom traju kroz čitav život osobe, ali mogu da se menjaju tokom vremena, i kroz intervencije. Osoba sa blagim simptomima može da se čini samo neobičnom i vodi relativno običan život. Osoba sa snažnim simptomima može biti nesposobna da govori ili da brine o sebi. Rana i intenzivna intervencija može da napravi veoma velike razlike u detetovom razvoju i onome što će ono postati.

Opisi simptoma koji slede preuzeti su sa veb-sajta [Nacionalnog instituta za mentalno zdravlje](#).

Društveni simptomi

Od samog početka, deca koja se razvijaju na uobičajen način društvena su bića. Veoma rano počinju da gledaju u ljude, okreću se ka glasovima, hvataju prst, čak se i smeju. Suprotno tome, većina dece sa autizmom ima teškoće prilikom učestvovanja u uzajamnim svakodnevnim ljudskim interakcijama. Čak i tokom prvih nekoliko meseci života, mnogi od njih ne komuniciraju sa drugima i izbegavaju kontakt očima. Čini se da su ta deca ravnodušna prema drugim ljudima, i najradije vole da budu sama. Dešava se da odbijaju pažnju i pasivno prihvataju zagrljaje ili maženje. Kasnije retko traže udobnost i retko reaguju na roditeljske znake besa ili uznemirenosti na tipičan način. Istraživanja su pokazala da, iako su deca sa autizmom vezana za svoje roditelje, ona tu vezanost pokazuju na način koji nije uobičajen i koji teško može da se „pročita“. Roditeljima može da se čini da njihova deca uopšte nisu vezana za njih. Roditelji koji žele uživanje maženja, učenja i igranja sa decom mogu da se osećaju zbog nedostatka očekivanog i tipičnog ponašanja.

Deca sa autizmom sporo nauče da tumače ono što drugi misle i osećaju. Suptilni društveni znaci, poput osmeha, miga, izraza lica – za njih mogu imati malo značenja. Za dete koje ne registruje te signale, „Dođi ovde!“ uvek znači jedno isto, nezavisno od toga da li onaj ko mu govori ima osmeh na licu i širi ruke za zagrljaj, ili se mršti i drži ruke na kukovima. Bez sposobnosti interpretiranja gestova i izraza lica, društveni svet može biti zapanjujuć. Kao dodatak tom problemu, ljudima sa autizmom teško je da sagledaju stvari iz perspektive drugih ljudi. Većina petogodišnjaka razume da drugi ljudi imaju različite informacije, osećanja i ciljeve od njih. Osobi sa autizmom često nedostaje ta vrsta razumevanja. Usled te nemoći, osoba nije u stanju da predvidi i razume postupke drugih ljudi.

Nije pravilo, ali uobičajeno je da ljudi sa autizmom teško regulišu svoje emocije. To može odvesti ka obliku „nezrelog“ ponašanja poput plakanja na času ili verbalnih izliva besa koji njihovom okruženju mogu delovati neprikladno. Osobe sa autizmom nekad mogu biti fizički agresivne, što još više otežava društvene odnose. Često „gube kontrolu“, naročito onda kada se nalaze u nepoznatoj, čudnoj okolini, ili kada su ljute ili frustrirane. Dešava se da razbijaju stvari, napadaju druge, ili povređuju sami sebe. Usled frustracije, neki od njih udaraju glavom, čupaju kosu ili se ujedaju za ruku. O svemu ovome možete pročitati više na narednim stranama brošure.

Teškoće u komunikaciji

Do treće godine, većina dece prođe kroz uobičajene prekretnice na putu ka savladavanju govora; jedna od najranijih je brbljanje. Do prvog rođendana, dete sa normalnim razvojem izgovaraće glasove, okretati se

kada se izgovori njegovo ime, pokazivati kad želi igračku, a kada mu se ponudi nešto što ne želi, umeće da pokaže da to ne želi.

Neka deca sa dijagnostikovanim autizmom ne progovore tokom čitavog života. Neka pak, koja kasnije pokažu znake autizma, brbljaće tokom prvih nekoliko meseci ali uskoro će prestati. Neka druga razvije govor tek u periodu između pete i devete godine. Neka deca mogu da nauče da koriste komunikacione sisteme poput slika ili znakovnog jezika.

Mnogi koji govore, često to čine na neuobičajen način. Čini se da nisu u stanju da sklapaju reči u smislene rečenice. Neki govore samo pojedinačne reči, dok drugi ponavljaju iste fraze iznova i iznova. Neka deca sa autizmom ponavljaju ono što čuju, i to stanje naziva se eholalija. Iako mnoga tipična deca prolaze kroz faze u kojima ponavljaju ono što čuju, to uglavnom prestaje nakon treće godine.

Neka deca sa blažim oblicima autizma mogu pokazati tek neznatna kašnjenja u razvoju govora, ili čak mogu progovoriti ranije nego što je očekivano i imati neobično širok vokabular, ali imaju velike teškoće u održavanju konverzacije. Za njih, smenjivanje slušanja i govorenja u uobičajenoj komunikaciji je teško, te oni često imaju monologe o omiljenoj temi, ne pružajući drugima priliku za komentar. Druga teškoća leži u tome što uglavnom nisu u stanju da razumeju govor tela, ton glasa ili fraze. Vrlo je moguće da će sarkastičan izraz poput „Oh, to je baš super!“ tumačiti kao da to zaista JESTE super.

Pored toga što razumevanje onoga što deca sa autizmom govore može biti teško, njihov govor tela takođe je teško razumeti. Njihovi izrazi lica, pokreti i gestovi retko su podudarni sa onim što izgovaraju. Takođe, ton njihovog glasa ne uspeva da odrazi njihova osećanja. Često govore piskavo, pevajući ili nalik na robote. Neka deca koja imaju relativno dobre govorne veštine govore kao odrasle osobe, ne uspevajući da uhvate „dečiji govor“ uobičajen kod njihovih vršnjaka.

Budući da im manjka smislenih gestova ili govornih veština da zatraže nešto, ljudi sa autizmom ne mogu drugima da daju do znanja šta je to što im je potrebno. Kao rezultat toga, dešava se da jednostavno vrište ili grabe ono što im treba. Dok ne savladaju bolje načine da izraze svoje potrebe, oni rade šta god mogu kako bi doprli do drugih ljudi. Tokom odrastanja, mogu postati veoma svesni svojih teškoća u razumevanju drugih, i teškoća drugih da razumeju njih. Kao rezultat toga, mogu postati anksiozni ili depresivni.

Ponavljajuća ponašanja

Iako deca sa autizmom često izgledaju fizički normalno i imaju dobru kontrolu mišića, dešava se da ispoljavaju neobične pokrete koji se ponavljaju a kojima se izdvajaju od druge dece. Ovakva ponašanja mogu biti ekstremna i veoma primetna, ili pak suptilnija. Neka deca ili starije osobe provode dosta vremena tapšući rukama iznova i iznova, ili hodajući na prstima.

Deca mogu da provode sate slažući svoje automobiliće i vozove na određen način, radije nego da se igraju sa njima. Ukoliko neko slučajno pomeri neku od igračaka, dete može veoma da se uznemiri. Deci sa autizmom uglavnom je potrebna apsolutna konzistentnost u njihovom okruženju. I mala promena bilo koje rutine – u vremenu obroka, oblačenju, kupanju, odlasku u školu u isto vreme i istim putem – može biti veoma uznemirujuća. Verovatno da red i istovetnost pružaju izvesnu stabilnost u svetu konfuzije.

Ponavljajuća ponašanja ponekad preuzimaju formu istrajne, intenzivne preokupacije. Na primer, deca mogu opsesivno da uče sve o usisivačima, rasporedima vozova ili svetionicima. Često se javlja veliko interesovanje za brojeve, simbole i naučne teme.

Fizički i medicinski problemi koji mogu, ali ne moraju, da prate autizam

Epilepsija

Više od jedne trećine ljudi sa autizmom razvije epilepsiju. To najčešće počinje u ranom detinjstvu ili adolescenciji. Napadi su uzrokovani električnim aktivnostima u mozgu i mogu izazvati privremen gubitak svesti („pomračenja“), konvulzije tela, neuobičajene pokrete ili gledanje u jednu tačku. Ponekad je prateći faktor nedostatak sna ili visoka temperatura. Elektroencefalogram (EEG, koji prati nervnu delatnost kore velikog mozga) može pomoći u utvrđivanju prisustva nepravilne električne aktivnosti.

Ljudi sa autizmom mogu da iskuse više od jedne ovakve senzorne aktivnosti. Najlakše je prepoznati veliki „grand-mal“ napad (sa tonično-kloničnim grčevima). Drugi podrazumevaju „petit-mal“ napad i imaju manje kliničke manifestacije koji se mogu otkriti samo na EEG snimku. U ovom slučaju, naročito je teško prepoznati napad i često je školsko osoblje prvo koje primeti da nešto nije u redu, i u tim slučajevima veoma je važno upozoriti porodicu i školski tim.

Napadi koji se ponavljaju nazivaju se epilepsijom, a tretman uključuje antikonvulzivnu terapiju za smanjenje ili eliminisanje ponovnih napada. Ako učenik ima ovakav problem, važno je da prepozna prve znake napada i da poznaje najbolje načine za obezbeđivanje učenikove bezbednosti u toku napada.

Genetski poremećaji

Jedan mali broj dece sa autizmom ima i neurogenetska stanja poput Fragilnog X-simptoma, Angelmanovog sindroma, tuberozne skleroze ili neko drugo odstupanje. Važno je znati da dete ima neki od ovih sindroma jer oni mogu značiti dodatne medicinske probleme.

Problemi sa spavanjem

Problemi sa spavanjem uobičajeni su za decu i adolescente sa autizmom. Velikom broju dece teško je da zaspi, ona šetaju u snu ili funkcionišu sa mnogo manje sna nego što je uobičajeno. Nedostatak sna može da ugrozi pažnju i učenje kao i dobiti terapijskih intervencija. Probleme sa spavanjem mogu uzrokovati medicinski problem poput opstruktivne apneje ili gastroezofagealnog refluksa. Prepoznavanje medicinskih problema može rešiti problem. U drugim slučajevima, kada ne postoje medicinski uzroci, problemi sa spavanjem mogu se rešiti bihevioralnim intervencijama koje uključuju i „higijenu spavanja“ i ograničavanje spavanja u toku dana kao i uvođenje redovne rutine pred spavanje. Iskusni školski terapeuti mogu da obezbede porodici strategije koje će popraviti spavanje i tako uvećati mogućnost učenika da ima korist od napora koje ulaže u edukaciju.

Pica

Pica je poremećaj ishrane koji podrazumeva konzumiranje stvari koje nisu hrana. Deca starosti između 18 i 24 meseca često jedu nejestive sadržaje, ali to je uglavnom normalan deo razvoja. Neka deca sa autizmom i drugim poremećajima u razvoju nastavljaju to da rade i nakon uobičajenog perioda, jedući stvari poput zemlje, prljavštine, krede i drugog.

Dodatni izazovi koji mogu da prate autizam

Čulne obrade

Mnogi ljudi sa autizmom imaju neuobičajena reagovanja na čulne nadražaje. Ta reagovanja javljaju se usled teškoća u procesuiranju i integrisanju čulnih informacija u mozgu. Ugroženi mogu biti čulo sluha, vida, dodira, ukusa, pokreta i osećaj o poziciji. To znači da pored toga što se informacija doživljava na uobičajen način, ona se i uočava drugačije.

Proces organizovanja i tumačenja čulne informacije naziva se čulna integracija. Deca koja imaju čulne disfunkcije mogu stimulanse koje drugi doživljavaju kao „normalne“ doživeti kao bolne, neprijatne ili zbunjujuće. Za neke, nemogućnost procesuiranja čulnih informacija može se opisati upotrebom kliničkih termina poput Disfunkcionalnog čulnog integrisanja, Poremećaja čulnog procesuiranja ili Poremećaja čulne integracije. Čak i za one koji ne potpadaju pod formalnu klasifikaciju, važno je prepoznati da student možda ima problem sa čulima kao odvojen problem, ili kao prateći problem neuroloških poremećaja i poremećaja učenja poput autizma, disleksije, dispraksije, multiple skleroze i poremećaja govora.

Problemi sa čulima kod učenika mogu podrazumevati hipersenzitivnost (preterana osetljivost), čulnu defanzivnost ili hiposenzitivnost (slabo reagovanje). Mnogi ljudi sa autizmom su veoma, čak bolno osetljivi na određene zvuke, materijale, ukuse i mirise. Nekoj deci osećaj odeće na koži gotovo da je nepodnošljiv, ili ih možda zvuk aviona ili pčele uznemirava mnogo pre nego što ga iko drugi čuje. Hiposenzitivnost može biti prisutna i u uvećanoj toleranciji na bol i u konstantnoj potrebi za čulnim nadražajima. Neki ljudi sa autizmom nesvesni su ekstremne hladnoće ili toplote (što predstavlja opasnost u ledenim uslovima ili u uslovima rada u blizini peći). Dete sa autizmom može pasti i slomiti ruku, a ne zaplakati pritom. Reakcije na čulnu preopterećenost mogu varirati od „proveravanja“ okoline do preopterećenosti, zbunjenosti ili negativnih ponašanja poput agresivnosti ili bežanja. Osetljivost se tokom vremena može menjati ili poboljšati.

Čulne neizbalansiranosti osobe sa autizmom mogu se javiti i u naizgled nespojivim kombinacijama. Na primer, osoba žudi za intenzivnim pritiskom (kao što je zagrljaj) ali ne može da toleriše osećaj blagog dodira (poput poljupca u obraz). Etikete na majici ili šavovi na čarapama mogu uzemiravati dete, zvuk usisivača može mu biti zastrašujuć, a treperenje fluorescentnog svetla može ga potpuno dezorijentisati. Kod velikog broja male dece sa autizmom, pesma „Srećan rođendan“ (ili tapšanje koje je prati) izaziva znatnu uznemirenost, te je važno biti svestan toga budući da se ta pesma često javlja tokom školske godine. Ručkovi sa velikim brojem ljudi, odmori, časovi fizičkog, skupovi, takođe su okolnosti u kojima nedostatak strukture, veliki broj učenika, nepredvidivost i buka, za dete sa autizmom mogu jednostavno biti preplavljujući.

Neki od znakova čulne disfunkcionalnosti

- Prenaglašena osetljivost na dodir, pokrete, prizore i zvuke
- Neosetljivost na dodir, pokret, prizor ili zvuk
- Podložnost ometanju
- Društveni i/ili emocionalni problemi
- Veoma visok ili veoma nizak nivo aktivnosti
- Fizička nezgrapnost ili vidljiva nepažljivost
- Impulsivnost i nedostatak samokontrole
- Teškoće pri prelasku iz jedne u drugu situaciju
- Nesposobnost samosmirivanja
- Slab samoidentitet
- Zaostajanja u govornim ili motornim veštinama
- Zaostajanja u akademskim postignućima

Organizacija i pažnja

Za učenike sa autizmom teškoće sa organizacijom mogu da budu veoma naporene, i što se tiče njih samih i kada je u pitanju njihova interakcija sa svetom koji ih okružuje.

Povrh toga, usredsređivanje i održavanje pažnje na nečemu što drugi smatraju interesantnim i važnim, osobi sa autizmom može biti veoma teško, dok u isto vreme ona može veoma intenzivno da prati nešto što ona smatra interesantnim. Mnoge specifične intervencije autizma izgradnju ovog podeljenog fokusa ili „zajedničke pažnje“ sagledavaju kao komponentu nastave. Sposobnost da se adekvatno preusmeri pažnja, i brzina kojom se to dešava, takođe predstavlja problem kod autizma. To može imati dalekosežne posledice na komunikaciju, učenje i društvene sposobnosti.

Mnogi zadaci koji potpadaju pod „izvršno funkcionisanje“ u autizmu su prilično problematični, kao kod ADHD-a, Alchajmerove bolesti i osoba koje su pretrpele povrede frontalnog režnja/prednjeg dela mozga. Baš kao što su pitanja čula često povezana sa sklapanjem osećaja o celini, veštine izvršnog funkcionisanja predstavljaju instrument za odgovarajuću koordinaciju kognitivnih izvora – planiranje i organizovanje, fleksibilno i apstraktno razmišljanje, kratkotrajnu i radnu memoriju, preduzimanje odgovarajućih postupaka i prekidanje neprikladnih. Problemi sa izvršnim funkcionisanjem mogu imati znatne posledice na onoga ko uči (na primer, ukoliko je nemoguće prisetiti se pitanja koje je nastavnik upravo postavio, postaje nemoguće i odgovoriti na to pitanje). Za pojedince koji funkcionišu na višem nivou, ovaj problem može predstavljati naročitu teškoću, budući da se ove organizacione veštine ne uče direktno (na primer, učenik može biti u stanju da sklapa rečenice, ali ne i da napiše rad na zadatu temu, budući da organizovanje misli i njihovo sklapanje u razumljive nizove na papiru predstavlja znatan izazov).

Osobe sa autizmom mogu imati i teškoće sa poštovanjem „teorije uma“, ili sposobnošću da prepoznaju različita mentalna stanja (uverenja, namere, znanje itd.) kod sebe i drugih, i da razumeju da drugi mogu imati uverenja, želje i namere koje se razlikuju od njihovih. Razumevanje teorije uma oblast je nauke koja se još uvek razvija, i važno je uočiti da je perspektiva nešto što predstavlja veliki izazov za osobe sa svim oblicima autizma – društveni, emocionalni, čak i jezički („Kad sam ja ti, a ti ja?“).

Kognitivno oštećenje

Dok jedna od suština definicije Aspergerovog sindroma jeste prosečna ili natprosečna inteligencija koja se uglavnom prepoznaje kod osoba koje imaju visoko funkcionalni autizam, sudeći po istraživanjima – kod najvećeg broja osoba sa klasičnim autizmom postoji izvestan stepen kognitivnog oštećenja. Formalna testiranja često pokazuju značajne promenljivosti, u smislu da su neke oblasti na normalnom nivou, dok su druge na niskom nivou. Na primer, učenik sa autizmom može dobro da uradi deo testa inteligencije koji angažuje vizuelne veštine i veštine rešavanja problema, a da pritom slabo uradi jezički test. Učenici koji imaju znatan jezički poremećaj uglavnom pokazuju mnogo bolje rezultate inteligencije u neverbalnim nego u verbalnim testovima.

Mnoge osobe sa autizmom uče sporije od svojih vršnjaka, ali specifičan je procenat onih koji veoma slabo shvataju. Usled teškoća sa komunikacijom i pažnjom, inteligenciju je veoma teško proceniti. Kao dodatak tome, veruje se da je prava inteligencija statična (IQ ne menja se sa godinama ili edukacijom), a značajne promene kod male dece sa autizmom koja su bila podvrgnuta intenzivnim intervencijama pokazuju da testiranje u određenom dobu ne mora biti istinski pokazatelj ukupnog potencijala. Kod određenog deteta, funkcionalne, adaptivne ili veštine rešavanja problema mogu visoko premašiti one pokazane na testu, a sve više edukatora, nakon što deci koja ne govore pruže alternativne modele komunikacije, uviđa da je inteligencija kod te dece bila zarobljena.

Sa stanovišta intervencije, uvek je najbolje pretpostaviti intelekt i znati da svaki pojedinac zaslužuje priliku da uči i dosegne svoj pun potencijal.

Problemi sa motornim funkcijama

Mnogi ljudi sa autizmom suočavaju se sa problemima koji se tiču mišića i koordinacije i koji mogu uticati na njihovu sposobnost da funkcionišu na nivou priličnom za njihove godine. Kod nekih, problem je u motornom planiranju i izvršavanju. To može da se prenese sa govora na sve motorne aktivnosti.

Oštećenje u sposobnosti koordinacije i izvođenja odgovarajućih pokreta usled motornih i čulnih oštećenja naziva se dispraksija (poremećena sposobnost) ili apraksija (odsustvo te sposobnosti). Ukoliko dete ima apraksiju ili dispraksiju, (ne)sposobnost mozga da planira pokrete usana, vilice i jezika može veoma otežati razvoj razumljivog govora, čak i ukoliko osoba nema problema sa razumevanjem jezika i zna šta hoće da kaže.

Kod nekih drugih pak ne moraju mišići biti problem, ali zato postoji problem u određivanju vremena i sa sposobnošću praćenja. Sportovi im mogu predstavljati problem, kao i izvesni zadaci koji zahtevaju pokrete (pritiskanje dugmadi, pisanje, upotreba pribora i alata) te je potrebna intervencija i podrška uz upotrebu tehnika radne terapije. Nekoj deci teško je da razumeju gde se njihovo telo nalazi u prostoru (to je osećaj koji drugim ljudima dolazi prirodno), što predstavlja veliki problem prilikom prolaska kroz okolinu, kretanja stepenicama, balansiranja na biciklu ili čak prolaženja kroz hodnik a da se pritom ne dodiruje zid. Prilikom planiranja za učenike, kao i interakcije sa njima, važno je imati u vidu komunikativne, društvene i bihevioralne posledice nastale usled nemogućnosti preciznog određivanja vremena kao i problema sa motornim veštinama. Mogu postojati specifične strategije, preporučene od strane logopeda ili stručnog terapeuta, koje mogu biti korisne timu prilikom bavljenja ovim problemima.

Emocionalni problemi, uključujući i anksioznost i stres

Zamislite da se nalazite u drugoj zemlji u kojoj se govori drugi jezik i koja ima znatno drugačija kulturna pravila. Ukoliko bi se ljudi vrteli svuda oko vas a jezik, gestovi, rasporedi i znaci ne bi imali smisla,

verovatno bi rezultat bila anksioznost. Niko ne bi mogao ništa da kaže niti bi postojao način da se zatraži pomoć, i ta anksioznost postajala bi sve veća.

Anksioznost i stres veoma su realne prateće posledice problema autizma. To je važno razumeti prilikom interakcije sa učenicima. Mnoge strategije predložene u ovoj brošuri pomažu u redukovanju ovih osećanja. Prepoznavanje činjenice da mnoga „ponašanja“ autizma mogu biti i znaci stresa ili anksioznosti (slaba koncentracija, prenaplašeni postupci, grickanje noktiju, stereotipni pokreti itd.) može pomoći u određivanju podrške koja je potrebna konkretnom učeniku.

Iste biohemijska odstupanja koja mogu uzrokovati anksioznost kod opšte populacije mogu biti prisutna i kod individue sa autizmom. Autizam se može javiti zajedno sa drugim bihejvioralnim i anksioznim poremećajima, kao i poremećajima raspoloženja, koji će češće biti dijagnostikovani odvojeno kada učenik dosegne adolescentsko doba.

Posebne sposobnosti koje mogu da prate autizam

Neke osobe sa autizmom poseduju neuobičajene veštine i izuzetne sposobnosti. Istinski savanti su retki (sindrom savanta opisuje osobu sa izvesnim mentalnim oštećenjem koja ima jednu ili više sposobnosti razvijenih na nivou genija), ali ima mnogo osoba sa autizmom koje imaju snage koje ih čine jedinstvenim ili interesantnim.

Ovde su navedene neke od tih snaga. Naglašavamo da nije pravilo da neki učenik sa autizmom ima neku od ovih sposobnosti. Ali, ukoliko je ima, vaša svest o njenom postojanju može da kreira priliku za formiranje povezanosti, motivaciju ili za upotrebu tih snaga u oblastima u kojima postoje oštećenja.

Ovo su neke od snaga koje ćete možda uočiti kod osoba sa autizmom (preuzeto iz *A Parent's Guide to Asperger's Syndrome and High Functioning Autism*, Sali Ooznof, Džeraldina Dason i Džejms Makpartland):

- izražene vizualne sposobnosti
- sposobnost razumevanja i održavanja određenih koncepta, pravila i obrazaca
- dobro pamćenje detalja ili činjenica koje se moraju učiti napamet (matematičke formule, rasporedi vozova, statistike utakmica)
- dugotrajna memorija
- veštine koje se odnose na tehnologiju i računare
- interesovanje ili nadarenost za muziku
- intenzivna koncentracija ili fokus, naročito u odnosu na preferiranu aktivnost
- umetnička nadarenost
- matematičke veštine
- sposobnost dekodiranja napisanog jezika (čitanjem) u ranim godina (ali ne mora biti praćeno razumevanjem)
- iskrenost
- veština rešavanja problema (kada niste u mogućnosti da tražite nešto što vam je potrebno, možete razviti kreativnost u načinima da doprete sami do toga).

Jedinstveni talenti ljudi sa autizmom uglavnom su odraz fokusa koji oni smeštaju u određenu oblast, i njihovog interesovanja za tu oblast. Ako raspoređivanje dana u kalendaru obezbeđuje strukturu i predvidivost u svetu koji je inače konfuzan, onda ima smisla što je pojedinac u stanju da pamti neverovatne količine informacija, kao i da zna kog dana u nedelji je neko rođen. Od razvoja ovih izuzetnih veština neodvojivo je razumevanje procesa i obrazaca koji su uključeni, kao i motivacija osobe da se usredsredi na njih – to su kritične karakteristike koje treba imati na umu prilikom planiranja podučavanja osobe nečim novom. Razlaganje zadataka na razumljive delove, i obezbeđivanje motivacione podrške (pri čemu se ne sme gubiti iz vida da ono što motiviše dete sa autizmom može biti različito od onoga što motiviše tipično dete), pomoći će proširivanju skupa veština i snaga koje učenik poseduje.

Osnove Aspergerovog sindroma

Aspergerov sindrom je neurološki poremećaj autističnog spektra koji je ime dobio po austrijskom pedijatru Hansu Aspergeru. On je prvi opisao grupu dece koja su imala slična ponašanja. Osobe sa Aspergerovim sindromom imaju teškoće sa društvenim interakcijama, kao i sa restriktivnim i ponavljajućim ponašanjima, ali za razliku od onih sa klasičnim autizmom, ne zaostaju u razvoju govora niti imaju vidljiva kognitivna zaostajanja. Mnogi od njih imaju natprosečan IQ. Kao rezultat svega navedenog, osobe sa Aspergerovim sindromom uglavnom kasnije dobijaju dijagnozu od onih sa autizmom, ponekad tek u adolescenciji ili odraslom dobu. Aspergerov sindrom je deset puta češće dijagnostikovano kod dečaka nego kod devojčica.

Osobama sa Aspergerovim sindromom povezivanje sa drugim ljudima može predstavljati teškoću – ona uglavnom imaju problem sa uspostavljanjem kontakta očima, čitanjem tuđih izraza lica i govora tela kao i sagledavanjem tuđe perspektive. Govor razvijaju u standardnom vremenskom periodu, a rečnik im je često napredan, no imaju problem sa razumevanjem suptilnih aspekata komunikacije: sa tumačenjem gestova, razumevanjem idioma, prepoznavanjem i izražavanjem emocija, kao i sa dvosmernom komunikacijom. Ono što se izgovori, osobe sa Aspergerovim sindromom uglavnom interpretiraju doslovno, tako da za njih idiom ili sarkazam mogu biti veoma zbunjujući. Mnogi ljudi sa Aspergerovim sindromom lako i brzo nauče da čitaju, ali često se dešava da imaju problem sa razumevanjem konteksta. Učenici sa Aspergerovim sindromom uglavnom mnogo pričaju, i skloni su da govore stvari koje su drugi naučili da zadrže za sebe (stoga se dešava da zvuče surovo) ili da imaju duga izlaganja o omiljenim temama (npr. o njujorškom voznom rasporedu) a da pritom ne primećuju da te informacije ljudima oko njih nisu interesantne.

Često su prisutne i razlike u čulnim obradama kao i motorne teškoće – problem sa pažnjom i tajmingom, nespretnost i slab tonus mišića, a sve to još više otežava povezivanje sa drugima i učestvovanje u sportovima. Kod njih, organizacija i pažnja često su poremećene, a kod većine učenika sa Aspergerovim sindromom konstantno je prisutna anksioznost. Ekstremno pridržavanje pravilima, rutini i omiljenim temama ili aktivnostima čini da promene i fleksibilnost (npr. igranje igre na način drugog deteta, odnosno na drugačiji način) za njih budu veoma teški i uznemirujući.

Budući da se problemi ovde predstavljeni razlikuju od onih koji prate klasičan autizam, potrebe učenika sa Aspergerovim sindromom često se ne prepoznaju, što vodi uvećanoj izolaciji i anksioznosti. Teškoće sa pažnjom i organizacijom, naročito kod intelektualno nadarene dece, često se tumače kao nedostatak napora ili interesovanja, i učenik se češće kažnjava nego što se pribegava učenju izolovanim veštinama. S obzirom na odsustvo negativnih ocena, vrlo često se u profesionalnoj terapiji ne prepoznaju njihovi problemi koji se tiču npr. vezivanja pertli ili rukopisa. Zapravo, zbog toga što su ovi učenici uglavnom veoma uspešni po procenama tipičnih standarda ocenjivanja, njihove potrebe često se previde i ne bivaju podržane na odgovarajući način.

Uporedo sa odrastanjem učenika raste i njegova svest o sopstvenoj različitosti, te se anksioznost često pojačava, a može se pojaviti i depresija. Sve gore pomenuto čini učenika sa autizmom naročito podložnim maltretiranju od strane vršnjaka, posebno u školskom kontekstu. Uobičajeno je maltretiranje od strane druge dece, i naivni učenici koji nemaju veštine samozastupanja ili su očajnički željni druženja – postaju žrtve. Zbog toga, veoma je važan rad sa odeljenskom zajednicom, i sa školskom zajednicom u celini, kako bi se sprečilo nasilno ponašanje pojedinaca prema njima, i kako bi se razvio sistem podrške. Za stvaranje podržavajuće atmosfere u odeljenju i u školi neophodna je edukacija vršnjaka kao i podsticanje emocionalne pismenosti i samosvesti, i razvijanje veština neophodnih za razvoj konstruktivnih vršnjačkih odnosa.

Za više informacija o Aspergerovom sindromu, pogledajte [Organization for Autism Research's Steps to Success](#).

Za posebne članove školske zajednice

Deo koji sledi prikazuje probleme uobičajene za osobe sa autizmom i ljude koji rade sa njima u okviru školske zajednice.

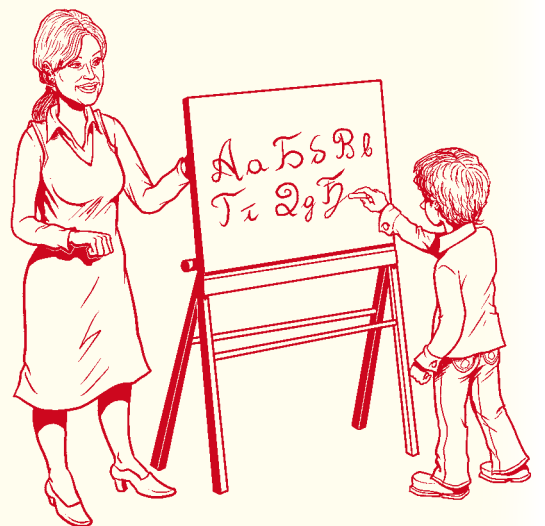
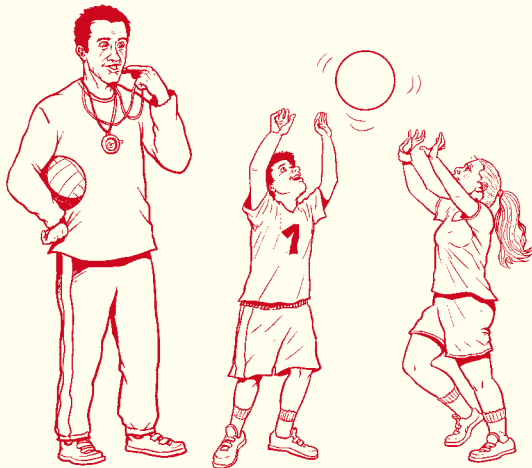
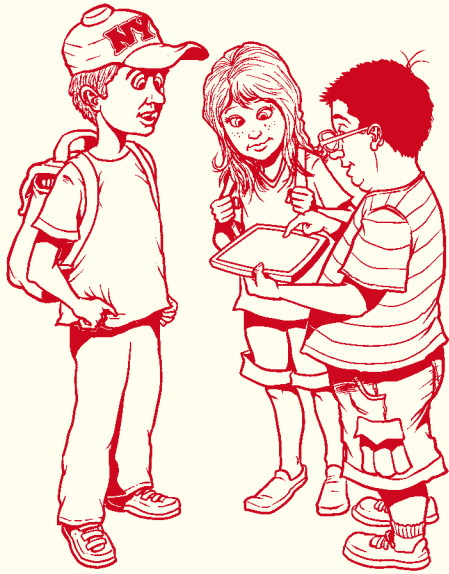
Važno je podsticati potrebu za timskim radim. Ohrabrujte i postavljajte pitanja tako da se svaki član osoblja oseti podržanim i efikasnim.

Svaki član školske zajednice treba da oseća da ima dovoljno znanja i samopouzdanja prilikom interakcije sa svim učenicima. Ključ je u komunikaciji. Iako npr. tetkica verovatno neće posećivati IOP (individualni obrazovni plan) sastanke, ipak potrebe deteta dok je u školi ili na odmoru, i strategije koje su dostupne tetkici – mogu biti deo IOP procesa planiranja.

(Imajte u vidu činjenicu da deo „O meni“ koji je uključen u ovu brošuru treba da bude ispunjen u učenikovo ime, odnosno da treba da ga ispuni član učenikove porodice ili neko koga je odredila učenikova porodica.)

Svaki član školske zajednice treba da dobije kopiju „Osnova autizma“ i „Osnova Aspergerovog sindroma“, kao i „O meni“ – upoznavanje sa svakim pojedinačnim učenikom i informacije koje se odnose na njega.

Molimo vas da imate u vidu činjenicu da je ovu brošuru potrebno učiniti dostupnom svima u školi koji su u kontaktu sa učenikom sa autizmom.

Uloga vršnjaka u podršci učenicima sa autizmom

Edukacija vršnjaka o autizmu

Edukacija o autizmu ili trening za razvoj osjetljivosti prema ponašanjima i problemima povezanim sa autizmom mogu biti opšteg karaktera, koji podrazumeva da učenici uče o prihvatanju i većoj osjetljivosti bez povezanosti sa određenim učenicom u školi. Takođe, mogu biti i znatno konkretizovane edukacije u odnosu na potrebe konkretnog učenika i njegove porodice.

Pre sprovođenja treninga za razvoj osjetljivosti, veoma je važno komunicirati sa roditeljima ili osobom koja se stara o detetu sa autizmom. Profesor ili školski psiholog koji radi sa odeljenskom zajednicom trebalo bi da razgovara sa roditeljima ili osobom koja se stara o detetu kako bi utvrdio kakav je njihov stav u pogledu otkrivanja informacija. Neke porodice saglasne su sa treningom osjetljivosti i otkrivanjem snaga i teškoća njihovog deteta, ali ne i sa deljenjem dijagnoze autizma. Druge su pak otvorenije u odnosu na dijagnozu njihovog deteta, a članovi tih porodica voljni su da budu aktivni učesnici u edukaciji. To su lične odluke koje svaka porodica mora da napravi, a škola da poštuje. Tokom vremena, te odluke mogu da se menjaju u skladu sa potrebama učenika sa autizmom.

Takođe, veoma je važno da neke porodice možda još ne žele da svojoj deci otkriju njihovu dijagnozu. Može se desiti i da dete zna da ima autizam, ali možda ne želi da podeli svoju dijagnozu sa razredom.

Ponovo napominjemo – to su individualne odluke. Još jedno pitanje koje treba unapred razmotriti jeste to da li će učenik sa autizmom prisustvovati treningu. Neke porodice žele da njihovo dete bude aktivan učesnik u procesu, dok druge preferiraju da učenik bude van učionice tokom trajanja treninga.

U mnogim školama pokazalo se korisnim da na početku školske godine roditelj, negovatelj ili predstavnik škole koji dobro poznaje učenika predstavi učenika. Ukoliko porodica ili tim smatra da je važno zaštititi učenikovu privatnost, učenik čak ne mora biti spomenut po imenu, već je samo dovoljno sve učenike uputiti na potrebu za osjetljivošću i prihvatanjem. Iz poštovanja prema učeniku sa autizmom, nekada je pogodno predstavljanje učenika dok on nije u učionici. Važno je predstaviti učenika kao osobu sa jedinstvenim sposobnostima i ukazati na njegove sličnosti sa ostalim učenicima (porodica, rođaci, kućni ljubimci, ljubav prema muzici, omiljena hrana, video-igrice, filmovi itd.), ali važno je predstaviti i određene teškoće i razlike, o kojima je potrebno da razmišljaju učenici koji su u kontaktu sa njim, poput npr. čulnih potreba.

Informisanje porodica vršnjaka

Važno je dopreti do vršnjaka, ali i do njihovih porodica. Mnogi roditelji nemaju iskustva sa autizmom, i možda ne razumeju ili ne znaju načine kojima bi svoju decu trebalo da podrže u podsticanju odnosa sa decom koja su drugačija. Uključivanje čitave školske zajednice izgradiće svest i osjetljivost i doneti korist svima.

Porodice učenika mogu se informisati na sastancima roditelja i profesora. U nekim slučajevima, neopodno je direktnije informisati porodice vršnjaka, u okviru učionice ili odeljenja.

Maltretiranje i uznemiravanje dece kojima je potrebna posebna podrška tokom školovanja

Deca sa autističnim spektrom poremećaja naročito su podložna maltretiranju od strane vršnjaka. Internacionalna mreža pomoći (IAN – International Aid Network) deli početne rezultate nacionalnog istraživanja koje se tiče maltretiranja dece sa autizmom. Rezultati pokazuju da je maltretiranje dece sa autizmom na veoma visokom nivou, kao i da zlonamerni vršnjaci često namerno izazivaju njihovu agresiju i bes.

Istraživanja pokazuju da je ukupno 63% od 1.167 dece sa autizmom između 6 i 15 godina, u nekom trenutku svog života bilo maltretirano.

Posebne karakteristike dece kojoj je potrebna posebna podrška

Deca kojoj je potrebna posebna podrška susreću se sa posebnim problemima prilikom suočavanja sa maltretiranjem. Često se na neki način izdvajaju od vršnjaka, što ih čini metama maltretiranja, a deca koja imaju teškoće prilikom društvenih interakcija, pod većim su rizikom od maltretiranja.

Maltretiranje svakako nije nov problem; ono postoji generacijama. Kroz istoriju, mnogi su ga videli kao jedan oblik inicijacije. Ovakav stav opasniji je od samog maltretiranja. „Bez obzira na to kako ga posmatrali, maltretiranje je zloupotreba žrtve. To je postupak u kom jak – ili bar jači – vreba slabijeg. To mnogo govori o stupenu razvoja na kom se nalazimo kao kultura i kao rasa.“ (Rafali P., pedijatar iz Bostona)

Maltretiranje ima negativne efekte na sve one koji su mu izloženi, ali deca kojoj je potrebna posebna podrška tokom školovanja posebno su osetljiva. „Budući da ta deca već imaju problem sa samopoštovanjem, maltretiranje na njih ima veći uticaj. Oni očajnički žele da se ukllope, i manje su šanse da će se zauzeti za sebe.“

DESET važnih činjenica koje roditelji, nastavnici i učenici treba da znaju

1. Učenici sa smetnjama u razvoju pre će biti maltretirani nego njihovi vršnjaci.

Maltretiranje dece sa smetnjama u razvoju je evidentno, ali postoji veoma malo istraživanja koja to mogu dokumentovati. U SAD je sprovedeno samo 10 istraživanja na temu povezanosti maltretiranja i smetnji u razvoju, ali sva ta istraživanja pokazala su da deca sa smetnjama imaju dva do tri puta više šansi da budu maltretirana nego njihovi vršnjaci koji smetnje nemaju. U jednom istraživanju, 60% učenika sa smetnjama prijavilo je maltretiranje, u odnosu na 25% ukupnog broja učenika.

2. Maltretiranje ugrožava sposobnost učenika da uči.

Mnogi učenici sa smetnjama u razvoju svakako se susreću sa problemima u školskom okruženju. Maltretiranje može direktno da ugrozi njihovo obrazovanje.

Maltretiranje nije tek bezopasan običaj detinjstva koji su svi iskusili. Istraživanja pokazuju da maltretiranje može negativno da utiče na učenikov pristup obrazovanju i vodi ka:

- izbegavanju škole i višem stepenu odsustvovanja iz nje
- slabijim ocenama

- nesposobnosti koncentracije
- gubitku interesovanja za akademska dostignuća
- napuštanju škole.

3. Definicija – Maltretiranje koje se zasniva na učenikovoj ometenosti može se smatrati diskriminacijom.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije (ZOSOV) u članu 45. izričito zabranjuje nasilje i diskriminaciju učenika u školskom okruženju. Pravilnik o protokolu postupanja ustanove u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje direktno usmerava svaku školu na mere prevencije nasilja i procedure intervencije u situacijama kada se nasilje dogodi. Ovaj dokument, kao i priručnici koji ga podržavaju, dostupni su svakoj školi u Srbiji i mogu se koristiti u nameri da se spreči nasilje nad učenicima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Nepoželjna ponašanja poput verbalnog zlostavljanja, davanja pogrdnih nadimaka, epiteta ili nipodaštavanja:

- nacrtane ili napisane uvredljivosti
- pretnje
- fizički napad
- druga ponašanja koja mogu biti fizički preteća, povredljiva ili ponižavajuća.

4. Državni zakoni – učenici sa smetnjama u razvoju imaju legalna prava u slučajevima kada su meta maltretiranja.

Većina država ima zakone koji se tiču maltretiranja. Neki od njih sadrže informacije koji se tiču konkretno učenika ometenih u razvoju. Za kompletan pregled državnih zakona, posetite <http://autizam.org.rs/> i <http://www.autizambg.org.rs/>.

6. Važna je reakcija odraslih.

Roditelji, nastavnici i drugi odrasli najvažniji su zastupnici koje dete sa smetnjama u razvoju može imati. Važno je da odrasle osobe znaju kako da na najbolji način razgovaraju sa nekim u slučaju maltretiranja.

Neka deca mogu da pričaju sa odraslima o ličnim stvarima i voljna su da pričaju i o maltretiranju. Druga će pak odbijati da pričaju o tome. Za to može postojati bezbroj razloga. Možda im je učenik koji ih je maltretirao rekao da ne smeju da pričaju o tome ili se možda plaše da, ukoliko se nekome povere, maltretiranje neće prestati ili će se pogoršati.

Prilikom pripreme za razgovor sa decom o maltretiranju, odrasle osobe (roditelji i nastavnici) trebalo bi da znaju na koji način će oni sami izaći na kraj sa dečijim pitanjima i kakva će biti njihova sopstvena reakcija. Odrasli bi trebalo da budu spremni da slušaju bez osuđivanja, pružajući deci sigurnost za iskazivanje osećanja.

Ispravljanje situacije sa maltretiranjem nikad nije detetova odgovornost. Da deca to mogu, ona ne bi ni tražila pomoć odraslih.

Za više informacija, pređite na „Razgovaranje sa decom na temu maltretiranja“.

7. Izvori – učenicima sa smetnjama u razvoju dostupni su izvori koji su kreirani za njihovu specifičnu situaciju.

Za više informacija, pogledajte [Individualni obrazovni plan \(IOP\)](#) koji se nalazi na kraju brošure.

Pismo pod nazivom „[Dragi kolega](#)“, u kom je definisano šta je sve urađeno kao priprema za zaštitu učenika od nasilja i diskriminacije u školskom okruženju, ima za cilj da kolegu/-inicu koji ima u odeljenju učenika sa smetnjama u razvoju ili sa invaliditetom, podseti na to kako su država i obrazovni sistem regulisali rad sa ovom populacijom učenika.

[Šablonska pisma](#) – Roditelji bi trebalo da kontaktiraju sa školom svaki put kad im dete kaže da je bilo maltretirano. Ova pisma kreirana su kako bi roditelji mogli da ih koriste kao vodič za pisanje školi koju njihovo dete pohađa. U ovim pismima upotrebljen je standardni jezik i postoje prazna polja koja treba popuniti kako bi pismo bilo prilagodljivo različitim situacijama.

Ova pisma mogu imati dve svrhe:

- prvo, pismo će upozoriti školu na činjenicu da postoji maltretiranje, i na potrebu za intervencijom
- drugo, pismo može biti vaša pisana zabeleška kada se izjašnjavate o događajima. Ono treba da sadrži činjenice i da bude oslobođeno emocionalnih stavova.

8. Moć očevidaca – više od 50% maltretiranja prestaje nakon intervencije vršnjaka.

Većina učenika ne voli da vidi vršnjačko zlostavljanje i maltretiranje, i čak i ne znaju šta da urade kada se ono dešava. Vršnjačko zastupništvo – učenici koji zastupaju prava i interese drugih – jedinstven je pristup koji ohrabruje učenike da zaštite one koji su meta maltretiranja.

Vršnjačko zastupništvo ima prednost nad zastupništvom odraslih iz dva razloga. Prvo, učenici će pre nego odrasli primetiti šta se dešava sa njihovim vršnjacima i uticaj vršnjaka veoma je moćan. Drugo, učenik koji svom vršnjaku kaže da prestane sa maltretiranjem ima mnogo više uticaja nego odrasla osoba koja kaže to isto.

9. Važnost samozastupanja

Samozastupanje znači da učenik sa smetnjama u razvoju treba direktno da kaže ljudima ono što želi i što mu je potrebno. On treba da prepozna situacije koje se mogu označiti kao maltretiranje, i da potom sam zastupa svoje interese u datoj situaciji i zaštiti sebe od daljeg maltretiranja. Samozastupanje znači umeti:

- govoriti za sebe i o svom interesu
- opisati svoje snage, smetnje, potrebe i želje
- preuzeti odgovornost za sebe
- znati sve o svojim pravima
- dosegnuti pomoć, ili znati kome se obratiti za pomoć ili od koga tražiti odgovor ukoliko imaš pitanje.

Učenik sa autizmom koji je meta maltretiranja trebalo bi da bude uključen u odlučivanje na koji način će se reagovati na maltretiranje. Ovo uključivanje može da pruži učeniku osećaj kontrole nad situacijom, i pomoći mu da shvati da je neko voljan da sasluša, preduzme akciju, kao i da uvaži njegova mišljenja i ideje.

Učenički akcioni plan za samozastupanje uključuje tri jednostavna koraka za reagovanje u slučaju vršnjačkog maltretiranja:

1. Definisanje situacije
2. Razmišljanje o tome na koji način bi situacija mogla da bude drugačija
3. Zapisati korake za preduzimanje akcije.

10. Nisi sam.

Kada su učenici žrtve maltretiranja, oni najčešće veruju da su jedini kojima se to dešava i da nikoga za to nije briga. U stvari, neophodno je da steknu samopouzdanje i sigurnost tako što će shvatiti da nisu sami.

Niko ne zaslužuje da bude maltretiran. Bez obzira na okolnosti, prema svim ljudima treba se odnositi sa poštovanjem. Postoje osobe, udruženja i organizacije kojima je stalo do toga da se svaki učenik oseća sigurno i zaštićeno. Niko ne mora sam da zaustavi maltretiranje i nikada to nije samo odgovornost učenika koji je maltretiran. Svi u školi, roditelji, učenici i školska zajednica u celini, imaju svoj deo odgovornosti i ulogu u zaštiti učenika od nasilja i vršnjačkog maltretiranja. Ove uloge jasno mogu da se definišu Individualnim planom zaštite (IPZ) učenika koji je izložen maltretiranju vršnjaka. U Planu se određuju strategije, plan promene ponašanja učenika koji je u poziciji žrtve, način ostvarivanja vršnjačke podrške i podrške odraslih, plan praćenja ostvarene promene u sopstvenom ponašanju kako bi se vršnjacima koji su skloni da maltretiraju stavilo do znanja da to više ne treba da rade, odnosno da to ne mogu da ostvare. Kao i kod IOP-a, u razvijanju IPZ-a učestvuju sve zainteresovane strane (sam učenik, odeljenski starešina, nastavnici, roditelji, članovi Tima za zaštitu učenika od nasilja koji ima svaka škola u Srbiji, pedagog/psiholog škole, predstavnici odeljenske zajednice). Plan je potrebno povremeno revidirati, u skladu sa napredovanjem učenika u samozaštiti. Isti plan promene ponašanja mora se kreirati i za jednog ili grupu učenika koji ispoljavaju nasilno ponašanje prema učeniku sa autizmom, a jedan od najvažnijih koraka u tom planu mora biti edukacija o tome šta je autizam, kako se ispoljava i koja vrsta vršnjačke podrške je potrebna osobi sa autizmom.

Za vršnjake – Uloge u maltretiranju

Maltretiranje može da se desi svakome. Maltretiranje se odnosi na nečije ponašanje. To ponašanje može biti usmereno na stidljivog, mirnog učenika ili na najjačeg učenika u razredu. Mete maltretiranja mogu biti devojčice, dečaci, deca predškolskog ili školskog uzrasta – ne postoje karakteristike niti aspekti koji određuju ko će biti maltretiran. Jedina sigurna stvar jeste to da niko NIKADA ne zaslužuje da bude maltretiran, a ukoliko neko i jeste maltretiran, on ima PRAVO da bude zaštićen od toga.

Razmisli gde se ti uklapaš u krugu maltretiranja. Osoba koja maltretira nije uvek druga osoba. Ponekad, moguće je i ... da si to ti! Pre nego što kažeš „Nema šanse!“, razmisli o tome.

Da li si ikada zatekao sebe kako izgovaraš stvari, ili imaš misli poput sledećih?

- Neki ljudi zaslužuju da budu povređeni.
- Ljude ne povređuje kad je neko zao prema njima.
- Zabavno je povređivati druge.
- Toliko sam super da deca i odrasli i ne pomišljaju da bih ikada uradio nešto pogrešno.
- Ljudi me gnjave, pa ću i i ja gnjaviti druge ljude.
- Osećam se bolje kada se drugi zbog mene osećaju lošije.
- Ukoliko me se deca plaše, onda mene niko neće maltretirati.

- Samo se trudim da budem zabavan. U čemu je problem?
- Radim ono što treba da radim ako hoću da budem deo „kul“ ekipe.
- Ne želim da budem jedini kog maltretiraju.
- Neka deca zaslužuju da budu maltretirana zbog načina na koji postupaju prema meni.
- Ne dopadaju mi se i zato je u redu da budem zao prema njima.

Prepoznaješ li neke od ovih misli kao svoje?

Deca maltretiraju iz više razloga. To može biti zbog:

- pritiska vršnjaka
- straha
- nesigurnosti
- nerazumevanja činjenice da njihovi postupci nekoga povređuju
- neposedovanja pozitivnog modela odrasle osobe
- činjenice da su i sami maltretirani.

Ukoliko misliš da možeš da svrstaš sebe ovde, porazgovaraj sa odraslom osobom kojoj zaista veruješ. Ona zaista može da ti pomogne. Ukoliko ti prva odrasla osoba kojoj se obratiš ne bude pomogla, razgovaraj sa drugima sve dok ne pronađeš nekoga ko će te saslušati i pomoći ti da izađeš iz kruga nasilja. Imaš pravo na to.

Za profesore i administrativne radnike:

Kreiranje okruženja sa nultom tolerancijom na nasilje.

Škole su samo deo jednačine u borbi sa epidemijom maltretiranja. U svakom slučaju, one igraju presudnu i vitalnu ulogu u uspostavljanju tolerancije. Za okruge i pojedinačne škole, važno je da kreiraju i dosledno primenjuju politiku škole kojom se sprečava maltretiranje, a dostupna je svima u školi.

- Na svom sajtu uključite link koji se odnosi na principe školske politike u odnosu na maltretiranje.
- Razmotrite najvažnije tačke tih načela sa porodicama.
- Tokom prve nedelje škole, razmotrite ta načela sa učenicima.
- Pričajte o nultoj toleranciji u odnosu na maltretiranje koju će škola primenjivati u toku godine.

Jednako kao što je važno deliti načela koja se tiču maltretiranja sa roditeljima i učenicima, važno je deliti ih i sa onima koji tehnički predstavljaju produžetak škole. Pritom mislimo na vozače mini-busa koji dovoze u školu decu sa smetnjama i invaliditetom, specijaliste/terapeute, pedagoške i lične asistente koji prisustvuju nastavi, profesore na zamenu i druge.

Kreiranje bezbednog okruženja neophodno je kako bi učenici učili i napredovali. Pokažite da maltretiranje nije dobrodošlo i da za takvo ponašanje nema mesta u vašoj zajednici. Razmislite o tome da učenici, profesori, administrativni radnici i ostali koji su povezani sa školskom zajednicom potpišu „ugovor“ koji se tiče načela u odnosu na maltretiranje i da se time obavežu da se pridržavaju datih načela. Slavite kad učenici čine humana dela. Ovde nije samo stvar u disciplini i kažnjavanju; dobra prevencija maltretiranja podrazumeva i prepoznavanje pozitivnog i proaktivnog ponašanja i nagrađivanje istog.

Informacije za drugare iz odeljenja

Bez obzira na to da li već znaš učenika sa autizmom ili ćeš tek upoznati nekog, ove informacije verovatno mogu da budu korisne za tebe. Ukoliko se potrudiš da tog učenika uključiš u vršnjačku zajednicu, da komuniciraš sa njim, da ga razumeš i poštuješ – oboje ćete dobiti nešto iz tog prijateljstva.

Uključi

- Preuzmi inicijativu da ga uključiš u krug svojih prijatelja – možda on veoma želi da bude uključen i možda ne zna kako da te pita.
- Budi konkretan u vezi sa tim šta želiš da uradi.
- Pronađi zajednička interesovanja – biće mnogo lakše da razgovarate o nečemu što oboje volite (filmovi, sportovi, muzika, knjige, TV serije...)
- Ohrabri ga da isproba nove stvari – moguće je da se plaši da pokuša nešto novo.
- Ne ignoriši ga, čak i ako ti se čini da te ne primećuje.

Komuniciraj

- Komuniciraj jasno – Govori umerenom brzinom i jačinom. U tome ti mogu pomoći kratke rečenice.
- Koristi gestove, slike i izraze lica kako bi potpomogao komunikaciju. Govori tako da te razume – nemoj koristiti zbunjujuće govorne oblike (Ukoliko ga pitaš „Šta ima?“ (u smislu „Šta radiš, šta ima novo?“) može te pitati „Gde?“ ili „Ko?“).
- Pruži povratnu informaciju – Ukoliko tvoj drugar sa autizmom radi nešto neprilično, u redu je da mu lepo ukažeš na to. Kada postupa na odgovarajući način, takođe mu to daj do znanja, jer je moguće da ne zna.
- Odvoj vreme da mu se javiš svaki put kad ga vidiš. Čak i ako u žurbi prođeš kraj njega u hodniku, ako mu kažeš samo „Zdravo!“ – neka to bude lepo i uljudno.
- Budi istrajan i strpljiv – Upamti da je tvom drugaru sa autizmom potrebno više vremena za reakciju nego drugim ljudima. To ne mora da znači da nije zainteresovan.

Razumi

- Imaj na umu čulnu osetljivost. Tvom drugaru može biti veoma neprijatno u određenim situacijama ili mestima (u gužvi, bučnim oblastima itd.) Pitaj ga da li je dobro. Ponekad možda jednostavno mora da predahne.
- Otkrij koja su njegova naročita interesovanja ili sposobnosti i pokušaj da pronadeš načine da ih on upotrebi.
- Postavljaj pitanja – Ukoliko si zbunjen njegovim ponašanjem, pitaj profesora za mišljenje. Iza dečijih postupaka uvek stoji neki razlog. Ukoliko shvatiš šta je u pitanju, možda ćeš moći da mu pomogneš.

- Traži od nekoga u školi delove ove brošure.
- Ukoliko je tvoj drugar sa autizmom usplahiren, to je verovatno zato što želi nešto da kaže, a ne zato što je jednostavno čudan. Moguće je da ga nešto zaista uznemirava ili se plaši nečega, a nije u stanju da to iskaže. Pokušaj da razumeš. Obrati se za pomoć profesoru ili nekoj drugoj odrasloj osobi.

Poštuj

- Prihvati njene ili njegove razlike, kao i snage koje poseduje, baš kao da je u pitanju bilo koji drugi tvoj prijatelj.
- Ne plaši se – Tvoj prijatelj je samo dete poput tebe, kome je potrebno malo pomoći.
- Zauzmi se za njega – Ukoliko vidiš da neko ismeva ili maltretira tvog drugara sa autizmom, zauzmi stav i reci toj osobi da to nimalo nije kul. Ukoliko ti se čini da ga neko maltretira, a ne znaš ko je u pitanju, reci to profesoru.
- Pomaži mu, ali ne previše. Ukoliko previše pomažeš, to može učiniti da se oseća još više drugačijim. Pusti ga da prvo pokuša da sam uradi nešto, a zatim, ukoliko je potrebno, ponudi pomoć. Pozovi ga da zajedno radite na nečemu, ali nemoj mu samo objasniti, već mu pokaži na koji način da to uradi, kako bi mogao da te podražava.
- Reci mu nešto kad radi dobre stvari. Možeš mu reći „Bravo!“ ili pružiti ruku za „Baci pet!“. Baš kao i ti, i on voli komplimente.
- U redu je ako te on ponekad nervira ili ukoliko želiš da se igraš ili da provedeš vreme sam ili sa nekim drugim. Ukoliko i nakon što ga lepo zamoliš on ne želi da te ostavi na miru, obrati se profesoru ili drugoj odrasloj osobi koja može da ti pomogne.
- Otkrij neku posebnu veštinu ili naročito interesovanje koje poseduje tvoj drugar ili drugarica sa autizmom. Neka deca sa autizmom fantastično se snalaze sa matematikom, računarima ili imaju izvanredno pamćenje. Ko zna? Možda i on tebi može pomoći!

Vozači autobusa/nadzornici prevoza

Mnogi učenici sa autizmom počinju i završavaju svoj dan u autobusu. Okolnosti u kojima protiče njihov prevoz, mogu se značajno razlikovati. Važno je imati u vidu čulne, ponašajne, medicinske ili organizacione potrebe deteta. Ponekad je neophodno da se dete sa autizmom prevozi u manjem autobusu i/ili da se određena osoba vozi u autobusu sa njim. Ukoliko se dete vozi u punom autobusu, mogu biti potrebne i druge vrste podrške.

Za deo osoblja u školi koji se bavi prevozom učenika, kao i za pomoćnike i vozače autobusa kojim se prevozi učenik sa autizmom, važno je razumevanje autizma, baš kao što je važno i razumevanje snaga i potreba specifičnog učenika.

Molimo vas da se upoznate sa delovima „Osnova autizma“ i „Osnova Aspergerovog sindroma“ koji su predstavljeni u ovoj brošuri. Potražite i dostupni informator „O meni“ koji se odnosi na učenika o kom je reč.

Stvari koje bi trebalo imati na umu:

- Budite svesni karakteristika autizma, kao i učenikovih posebnih potreba. To može da vam pomogne u izbegavanju ili upravljanju uznemirujućim situacijama.
- Učenici sa autizmom mogu imati oštećeno prosuđivanje, teškoće sa čulima ili strahove, a sve to može uzrokovati neočekivana ponašanja – na primer, usled nedostatka osećaja za gužvu, učenik može da izleti na ulicu, ili zbog psa na trotoaru može da odbije da izađe iz autobusa.
- Imajte na umu činjenicu da učenici sa autizmom uglavnom imaju teškoće u komunikaciji: tražite od njihove porodice ili specijalnih edukatora uputstva za komunikaciju sa njima. Moguće je da je potrebno da učeniku date dodatno vreme da vam odgovori na pitanje ili ćete možda za komunikaciju morati da koristite posebnu strategiju, npr. slike.
- Budući da učenik ima potrebu za rutinom, ukoliko dođe do promene rute, sedišta ili vozača, može se pojaviti anksioznost. Smanjite anksioznost tako što ćete pričati sa njim, koristeći i vizuelna pomagala koliko god je moguće.
- Za dete koje ima medicinske teškoće, poput epileptičnih napada, važno je uz pomoć porodice razviti sigurnosni protokol.
- Učenici sa autizmom nisu društveno snalažljivi. Stoga, ukoliko je učenik maltretiran, on će verovatno reagovati – ali moguće je da to neće uraditi na primeren način ili na način koji je lako prepoznati. Uzmite u obzir njegove teškoće u komunikaciji i dajte sve od sebe da potpuno razumete situaciju pre nego što osudite grešku ili određeno ponašanje.
- Za neke učenike, prelasci predstavljaju teškoću, što može rezultirati problemima prilikom ulazaka ili izlazaka iz autobusa.
- Mnogi učenici sa autizmom imaju dobru dugotrajnu memoriju – moguće je da učenik može asistirati novom ili pomoćnom vozaču u vezi sa rutom.

Kako da ostvarite uspešan kontakt

- Utvrdite kraću rutu ili koristite situacije koje vam više odgovaraju (na primer, kupite i dovozite decu ispred mirnije strane škole, pre ili posle najveće gužve i sl.)

- Razmotrite da li je potreban pomoćnik koji će pomagati učeniku u autobusu, privremeno ili na duže staze.
- Budite smireni i pozitivni. Ponašajte se prema učeniku na primeren način, baš kao i prema drugim učenicima. Pozdravite ga kad ulazi i izlazi iz autobusa i dr.
- Podstaknite poželjna ponašanja frazama koje se odnose na konkretno ponašanje („Lepo je što odlaziš pravo na svoje mesto i vezuješ pojas.“).
- Da biste saznali važne informacije o onome što učenik voli, čega se plaši i što mu je potrebno, koristite deo „O meni“. Od školskog tima zatražite specifične informacije koje se tiču sigurnosti i impulsivnosti.
- Vizuelni prikazi mogu pomoći kod usvajanja rutina u vezi sa prevozom učenika. Sledi opšti primer kako izgleda rutina učenika sa autizmom, ali treba imati na umu činjenicu da se upotrebom digitalne kamere može snimiti svaki korak postupka ili procesa i na taj način lako možete da napravite i pojedinačno prilagođenu rutinu.
 1. Čekaj na autobuskoj stanici
 2. Uđi u autobus
 3. Sedi
 4. Vozi se do škole, bez buke
 5. Izađi iz autobusa
- Obezbedite napisana pravila ili slikovne primere ponašanja u autobusu za učenika, školsko osoblje i za roditelje, kako bi oni mogli da obezbede dodatnu podršku (na primer, ukoliko u autobusu nije dozvoljeno konzumiranje hrane, porodica učenika treba da zna da dete iz kuće ne treba da izađe sa đevrekom ili nečim sličnim).
- Sa školskim timom kreirajte društvene priče ili pravilnike koji mogu pomoći učeniku da razume pravilo ili očekivanje (na primer, zbog čega sedenje suviše blizu drugog putnika može iritirati drugog putnika, zašto može da se desi da autobus kasni ili šta je to gužva). Za učenika koji ima problema sa razumevanjem suptilnih društvenih uloga, uz pomoć školskog tima obezbedite „Napisana pravila vožnje autobusom“ i uvrstite odgovarajuće društvene konvencije (npr. stariji učenici sede pozadi).
- Koristite pozitivna usmeravanja; što manje koristite „Nemoj!“ i „Prestani!“. „Molim te da sediš na svom sedištu.“ biće efektivnije od „Nemoj da ustaješ“. Učeniku će takva uputstva precizno dati informaciju o tome šta želite da radi.
- Učeniku kom smeta buka u autobusu možete dozvoliti da koristi slušalice za muziku.
- Dopustite učeniku da koristi predmete za animaciju ruku ili stimulaciju čula, poput igračke za stiskanje.
- Razmotrite opciju određivanja nekog od vršnjaka koji će podržavati i štititi osetljivog učenika od maltretiranja. U tome vam može pomoći školsko osoblje.
- Sa školskim timom razvijte plan podrške pozitivnom ponašanju u autobusu, za učenike sa naročito problematičnim ponašanjem.

Pomoćno osoblje

Molimo vas da se upoznate sa „Osnovama autizma“ i „Osnovama Aspergerovog simptoma“ koje su obezbeđene u ovoj brošuri. Takođe, ukoliko niste dobili deo „O meni“, odnosno informacije koje se odnose na učenike sa autizmom u vašoj školi, zatražite ih.

Stvari koje bi trebalo imati na umu:

- Budite svesni karakteristika autizma, kao i učenikovih posebnih potreba. To vam može pomoći u izbegavanju uznemirujućih situacija ili u upravljanju njima.
- Treba da znate koji su učenici oni kojima je potrebna posebna podrška tokom školovanja.
- Imajte u vidu teškoće koje mogu imati učenici sa autizmom – komunikacione, društvene i ponašajne. Neka deca možda imaju oštećeno prosuđivanje ili možda postoji rizik da će pobeći; upozorite školsko osoblje ukoliko vidite tako nešto ili primetite druge oblike izbegavajućeg ponašanja koji vas brinu.
- Imajte u vidu činjenicu da miris sredstava za čišćenje ili zvuka usisivača može smetati učeniku sa autizmom, jer je moguće da on mirise i zvuke oseća drugačije od svojih vršnjaka. Obratite se školskom timu za pomoć u vezi sa potrebama određenog učenika.
- Budite svesni društvene osetljivosti učenika sa autizmom. Oni su često žrtve maltretiranja. Obavestite druge članove osoblja ukoliko primetite zabrinjavajuće situacije.

Strategije za uspeh

- Budite smireni i pozitivni. Ponašajte se prema učeniku na priličan način, baš kao i prema drugim učenicima, tako što ćete ga pozdraviti po imenu.
- Budite pripremljeni da čekate na odgovor, bilo da je u pitanju postupak ili verbalni odgovor.
- Pružajte pozitivna usmerenja. Koliko god možete, smanjite upotrebu reči *nemoj* i *prestani*.
- Za učenika koji možda ne čuje *nemoj* ili za onog koji nije siguran kuda je prihvatljivo da šeta – „Molim te da ostaneš na trotoaru.“ delotvornije je od „Ne gazi travu!“.
- Koristite informacije „O meni“ kako biste saznali važne činjenice o učenikovim strahovima, potrebama, o onome što voli itd. Za specifične informacije koje se tiču bezbednosti i impulsivnosti, obratite se školskom timu.
- Ukoliko imate problema sa ponašanjem učenika sa autizmom, i sa komunikacijom sa njim, obratite se za pomoć školskom timu.

Profesori opšteg obrazovanja i profesori specijalnih oblasti (uključujući i profesore fizičkog, muzičkog i likovnog obrazovanja kao i bibliotekare)

Školski tim trebalo bi da pomogne profesorima opšteg obrazovanja u razumevanju i obezbeđivanju delotvorne podrške i intervencije njihovim učenicima sa autizmom.

Komunikacija između IOP/IPZ članova tima, uključujući i porodicu učenika, pomoći će profesorima da prepoznaju snage i potrebe učenika i da budu pripremljeni da podrže učenika sa autizmom na način koji će biti koristan tom učeniku kao i ostatku odeljenja. Inkluzija i mejnstriming za učenika sa autizmom nisu isti kao za bilo kog drugog učenika – neophodni su planiranje, koordinacija, kolaboracija i podrška kako bi se izgradilo pozitivno iskustvo za sve one koji su uključeni. Možda je neophodno početi malim ali uspešnim periodima inkluzije, i graditi ih sve dok učenik sa autizmom stiče samopouzdanje u različitim situacijama.

Očekujte uspeh, ali razumite i to da ćete tokom vremena možda morati da prilagodite svoju definiciju uspeha. Slavite male pobeđe.

Poznavanje karakteristika autizma i određenih osobina učenika omogućiće vam da pravite odgovarajuće planove u skladu sa njegovim ponašanjem. Budite spremni da menjate svoja očekivanja – na primer, na času likovnih aktivnosti određenim učenicima, onima sa motoričkim problemima, možete doneti unapred isečene materijale i oblike za kolaž, dok učenika koji ima dobru memoriju ili voli boje možete postaviti kao savetnika za odabir kombinacija boja.

Za aktivnosti koje uglavnom predstavljaju teškoću učenicima sa autizmom potrebno je:

- pripremiti uputstva i aktivnosti koji se sastoje iz više koraka
- praćenje verbalnih uputstava
- organizacione sposobnosti i praćenje rasporeda
- za mlađe učenike: vreme kad treba sedeti i slušati
- za starije učenike: časovi koji zatevaju sedenje, slušanje informacija tokom dužih perioda vremena
- za mlađe učenike: slobodno vreme, budući da su u to uključene društvene veštine, kooperativnost i verbalne veštine uz veoma malo strukture
- grupna uputstva
- okupljanja, časovi muzičkog, časovi fizičkog, za učenike sa čulnim teškoćama.

Strategije za uspeh

- Budite smireni i pozitivni. Ponašajte se prema učeniku na priličan način, baš kao i prema drugim učenicima, tako što ćete ga s poštovanjem pozdraviti i uključiti u nastavu.

- Imajte u vidu karakteristike autizma i opšte strategije – kao podsetnik, možete koristiti „Osnove autizma“ i „Osnove Aspergerovog sindroma“ koje su uključene u ovu brošuru.
- Koristite informacije koje se nalaze u delu „O meni“, kako biste saznali važne činjenice o onome što određeni učenik voli, o njegovim potrebama i strahovima. Ukoliko ga nemate, obratite se školskom timu kako biste dobili deo „O meni“ za svakog učenika sa autizmom sa kojim se srećete na časovima.
- Obezbedite prijatno okruženje i obezbedite učeniku sa autizmom (i drugim učenicima!) prilike za društvene interakcije i učenje.
- Učite ih razumevanju i prihvatanju.
 1. Neka učenik bude u paru sa vršnjacima koji pružaju pozitivan primer.
 2. Kreirajte vreme tokom kog će učenici raditi u parovima ili u manjim grupama.
 3. Imajte u vidu činjenicu da učenik sa autizmom može biti izolovan unutar odeljenja i sprečite to tako što ćete raditi sa studentima i asistentima na podržavanju društvenih interakcija među vršnjacima.
- Učenici sa autizmom nisu društveno snalažljivi. Stoga, ukoliko je učenik maltretiran, on će verovatno reagovati – ali moguće je da to neće uraditi na način koji je odgovarajući ili koji je lako prepoznati. Uzmite u obzir njegove teškoće u komunikaciji i dajte sve od sebe da potpuno razumete situaciju pre nego što prosudite grešku.
- Postarajte se da budete upoznati sa problemima koji se tiču organizacije, komunikacije i čula.
- Uvedite jasne rutine i navike kako biste podržali regularne aktivnosti. Upozorite učenika na promene u rutini, osoblju i dr.
- Razmotrite raspored sedenja – smestite učenika tako da može da pazi na času i tako da raspored izlazi u susret njegovim čulnim potrebama.
- Obratite naročitu pažnju na opšte strategije za podršku komunikaciji i organizaciji (jednostavna uputstva, vreme čekanja za procesuiranje verbalnih zahteva ili uputstava, vizuelni rasporedi, uputstva i znakovi itd.)
- Budite svesni čulnih problema koji mogu uticati na učenika na vašem času (na primer, svlačionice koje odjekuju ili glasne i brze aktivnosti na času fizičkog, mogu uznemiriti učenika).
- Obezbedite uputstva ili slike pravilnog ponašanja u učionici, uključujući i „nepisana“ pravila ukoliko je neophodno. Sa učeničkim timom organizujte dodatne razgovore kako biste učeniku sa autizmom pomogli da razume ulogu ili očekivanje. Učenici sa autizmom uglavnom se bolje ponašaju onda kada razumeju zbog čega neko pravilo postoji (na primer, „Važno je da ne bude buke niti pričanja dok profesor govori. Ukoliko je bučno, učenici neće moći da čuju profesora.“).
- Koristite opisne fraze kako biste izgradili željeno ponašanje (na primer „Ubacuješ smeće u kantu za smeće baš kako treba!“).
- Pružajte pozitivna usmerenja. Koliko god možete smanjite upotrebu *nemoj* i *prestani*. „Molim te da sediš na svom mestu.“ biće delotvornije od „Nemoj da ustaješ!“ – to će učeniku dati do znanja šta tačno želite od njega.
- Razmislite o upotrebi podrške za prezentacije (na primer, koristite znakovne kartice, vizuelne podrške ili PowerPoint prezentacije za dete sa oštećenim govorom), izleta itd.

- Iskoristite multimodalnu nastavu, maksimalno koristeći mogućnosti novih tehnologija. Pronađite načine da podučavate i podstičete na to da uče ne samo slušanjem nego i gledanjem (slika, mapa, dijagrama, obrazaca, video-materijala), radom (kretanjem i aktivnostima koje angažuju ruke i druge delove tela ako je neophodno), govorom (ponovi posle mene...), pa čak i pevanjem.
- Postarajte se da aktivnosti poput ekskurzija, razrednih prezentacija, okupljanja i igara budu najavljene na vreme. Razmislite o načinima kojima učenik može biti uključen i razgovarajte i planirajte sa timom podrške o tome.
 1. Ekskurzije: koristite društvenu priču kako biste učeniku opisali gde putujete, ko će biti prisutan, šta će biti uključeno u put i kakav je raspored (veb-sajtovi i Gugl sjajni su izvori).
 2. Okupljanja/igre/prezentacije: na vreme pripremite učenika uz pomoć odgovarajućih materijala i društvenih priča; obradite pažnju na čulne teškoće; budite kreativni – ponudite učeniku priliku da bude režiser koji će imati program kod sebe i mogućnost da sedi odvojeno od drugih učenika i buke.

Za učenika koji je u inkluzivnom okruženju važi to da, što je više u stanju da prati aktivnosti u učionici i učestvuje u njima – bolje će prihvatiti program. Prilikom rešavanja određenih problema i pravljenja teorijskih izmena, imajte na umu sledeće predloge. Predlog za korekcije može da pripremi profesor opšteg obrazovanja, sam ili u saradnji sa profesorom specijalnog obrazovanja ili asistentom. Za učenika koji je u inkluzivnom okruženju, važi pravilo da što je više u stanju da prati aktivnosti u učionici i učestvuje u njima – bolje će prihvatiti program.

- Definišite osnovne nastavne ciljeve i koncentrišite se na njih – za neke učenike, to može da bude veoma jednostavno i može podrazumevati jednu ili dve osnovne komponente u okviru nastavne jedinice.
- Prilikom podučavanja, neka sadržaji budu manji, ali učite ih da vešto njima vladaju i da umeju da ih adekvatno primene.
- Postarajte se da učenik i osoblje za podršku na vreme dobiju materijal za časove.
- Unapred podučavajte nove reči i ključne koncepte, sa akcentom na one koji se ponavljaju tokom programa.
- Neka informacije koje profesor predstavlja budu dostupne učeniku: budite upoznati sa količinom verbalnih informacija koje učenik može da obradi, i razmotrite načine za razlaganje informacija na jednostavnije delove, isticanje važnih tačaka, obezbeđivanje skripti za učenje itd.
- Koristite vizuelne momente kad god je to moguće – to će poboljšati organizaciju i razumevanje.
- Ponavljajte informacije.
- Imajte u vidu činjenicu da je možda potrebno da funkcionalne akademske veštine – hvatanje beleški, testovi, tačno/pogrešno, organizovanje informacija i dr. – budu podučavane i podsticane direktno, odvojeno od sadržaja predmetne oblasti.
- Dugoročni projekti – utvrdite rokove, razložite zadatak na manje delove sa rasporedom koji označava kada svaki deo treba da bude završen i sa listama provere.
- Smanjite očekivanja u oblastima koje predstavljaju teškoću za učenika.
- Za proveru znanja, zamenite eseje pitanjima u kojima se zahteva zaokruživanje odgovora ili popunjavanje praznih polja
- Podučavajte i testirajte redovno, u manjim delovima: proveravajte razumevanje.
- Razmotrite da li je potrebno da pružite više vremena prilikom testiranja ili pak drugačije pripreme.

- Pregledajte, ponovite i nastavite dalje kad učenici pokažu napredak.
- Ukoliko je učeniku teško da savlada kocepte ili veštine, razmislite o načinu na koji je određeni koncept predstavljen.
- Pre testova obezbedite vodiče za učenje.
- Upozorite učenike i asistente na to da ćete dati kratak kviz.

Čitanje

- Vrlo je moguće da je učenicima teško da shvate gradivo, predvide događaje i da čitaju između redova.
- Imajte u vidu učenike sa visoko funkcionalnim autizmom koji mogu da dekodiraju reči, ali imaju problem sa razumevanjem.
- Moguće je da je nekim učenicima dijagnostikovana hiperleksija.
- Kad radite na novoj knjizi, obezbedite interpretacije ili uvod u čitanje knjige.
- Kada postavljate pitanje na koje očekujete odgovor koji podrazumeva razumevanje pročitano, neka to pitanje bude strukturano na poseban način. Koristite višestruke izbore, nepotpune rečenice (deo teksta u kom je uklonjena određena reč koju treba dopisati) ili početak odgovora koji treba dopuniti. Učeniku može biti teško da odgovori na pitanje koje glasi: „Džone, kako je vuk pronašao bakinu kuću?“ ali može pokazati razumevanje kada se pitanje postavi ovako: „Džone, vuk je pronašao bakinu kuću tako što je prešao reku i?“.
- Kada pružate mogućnost izbora od više ponuđenih odgovora, imajte u vidu koliko izbora je u redu ponuditi. Neko će moći da izabere između 4 ponuđena odgovora, neko između 2. Smanjenje broja izbora jednostavan je način za pojednostavljivanje zadatka, a da se pritom i dalje očekuje nezavisnost.

Pisanje

- Imajte u vidu činjenicu da pisanje podrazumeva izražajne jezičke osobine, pronalaženje pravih reči, organizaciju misli i motoričke sposobnosti, a sve to često predstavlja problem za učenike sa autizmom. Moguće je da je potrebno pribeci strategijama za podršku u svakoj od ovih oblasti.
- Koristite vizuelne sadržaje kako biste izazvali pisanje.
- Započnite pisanje nedovršenom rečenicom (delom teksta u kom su određene reči uklonjene) ili rečenicom koja služi kao početna.
- Aktivno podučavajte učenike brejnstormingu, razvijanju opisnog rečnika itd.
- Koristite organizacione šablone za sve zadatke koji podrazumevaju pisanje. Učeniku će biti potrebna uputstva za upotrebu tih alata, a njihova stalna upotreba rezultiraće većom samostalnošću i uspehom.
- Obezbedite jasnu strukturu i uputstva za zadatak.
- Razmotrite upotrebu tastature i računarskih grafičkih organizatora kao podrške učeniku. Razmotrite upotrebu Alfa smart ili neke druge tastature specijalno prilagođene deci sa smetnjama u razvoju.
- Umesto na dužinu napisanog, obratite pažnju na sadržaj, imajući u vidu da pisanje možda treba oceniti alternativnim metodama umesto onima koje koristite za razred u celini. Na primer, umesto da očekujete tri pasusa, uzmite u obzir da li je učenik odgovorio na pitanja i temu zadatka.

Društvene nauke

Ukoliko učenik sa autizmom pokazuje interesovanje za ovu oblast, on može postati odeljenski stručnjak za određenu temu, na primer za Egipat. To može biti šansa da pružite ovom učeniku priliku da zablista, kao i motivacionu priliku koju ćete upotrebiti tako što ćete ovu oblast interesovanja iskoristiti da motivišete fleksibilnost u odnosu na učenje novih tema.

Dodatne strategije za učenike kojima je možda potrebna pomoć kako bi shvatili temu:

- koristite mape i video-sadržaj kao podršku konceptima
- koristite video-materijal (YouTube je odličan izvor) kako biste oživeli prošle događaje
- podučavajte učenike idiomima i analogijama
- glumite ili odigrajte ulogu.

Nauka

Kao i kod drugih predmeta, ako učenik sa autizmom ima naročito interesovanje, on može postati odeljenski stručnjak za solarni sistem, dinosauruse ili stene. Izgradite njegovo samopouzdanje i interesovanje tako što ćete nagraditi njegove snage, istovremeno jačajući fleksibilnost i interesovanje u odnosu na druge oblasti.

Strategije:

- budite svesni impulsivnosti deteta i uvek imajte u vidu bezbednost
- odredite pravila koja se odnose na rad u laboratoriji
- kad god je to moguće, istaknite odnos između naučnih koncepata i iskustva stvarnog života.

Matematika

Iako neki učenici sa autizmom pokazuju sposobnosti za matematiku i lako pamte matematičke formule i funkcije, jezik matematike i njeni apstraktni koncepti za mnoge učenike sa autizmom mogu predstavljati teškoću. Imajući u vidu činjenicu da ova oblast uglavnom podrazumeva i znatnu varijabilnost veština, nastavu je često potrebno prilagođavati – vrlo je moguće da učenik koji napamet može da izvodi množenje višecifrenih brojeva ima teškoće sa npr. konceptima negativnih brojeva.

Problemi sa rečima uglavnom su oblast koja im je teška. Iskoristite oblasti u kojima je učenik vešt, kako biste izgradili njegovo samopouzdanje i motivaciju da radi i na problematičnim oblastima.

- Razložite oblast na specifične delove.
- Učenici sa autizmom često uče obrasce koji su uključeni u veštinu umesto koncepata, zato obratite pažnju na preterano učenje – detetu koje mesecima uči kako da sabira i oduzima, mogu biti potrebni meseci da nauči da obrati pažnju na znak tamo gde ima i sabiranja i oduzimanja.
- Za veštine koje zahtevaju precizno učenje i izvršavanje koristite prave strategije od samog početka, jer je korektivno učenje uglavnom manje efektivno, a odvikavanje od loših navika može biti veoma teško za učenika sa autizmom.

Fizičko vaspitanje

Budite svesni motoričkih i govornih problema, kao i problema sa tajmingom i pažnjom koji mogu da utiču na učenikovo interesovanje i rezultate, i napravite odgovarajuće uslove na času.

- Svlačionice koje odjekuju, zviždanje i učenici koji trče i viču – sve to može da uznemiri učenika sa autizmom.
- Imajte u vidu činjenicu da i ako učenik možda nije u stanju da prati tempo i aktivnosti čitavog odeljenja, on i dalje može da uči komponente sporta ili aktivnosti koji će mu pružiti priliku za druženje i vežbanje.
- Razložite zadatke na manje komponente i vrednujte svaki uspeh – učenik koji uči kako da gađa kroz obruč razvija za njega veoma značajne veštine i stiče priliku za interakciju sa vršnjacima, čak i ako nije savladao sposobnost da učestvuje u igri 5 na 5.
- Zatražite pomoć kadra za specijalno obrazovanje kako biste omogućili trening odgovarajućeg ponašanja u svlačionici i usvajanja društvenih konvencija koje se tiču privatnosti itd.

Muzičko

Mnogi ljudi sa autizmom muzički su nadareni, što može da se iskoristi za motivaciju, učenje i podsticaj. Osećaj za ritam i interesovanje za muziku mogu da se iskoriste kako bi se dete motivisalo da učestvuje u određenoj aktivnosti. Budući da se muzika obrađuje u delu mozga različitog od onog u kom se obrađuje jezik, neke osobe sa ograničenom govorom mogu da pevaju, i pesma može da se koristiti u svrhu učenja koncepata ili kao pomoć u razvoju memorije.

Ipak, važno je napomenuti da problem sa tajmingom, obradom i motoričkim planiranjem često može veoma otežati učešće u horu – grupno pevanje.

Likovno

Kod nekih ljudi sa autizmom, izražene vizuelne veštine, pojačan osećaj vizuelne percepcije i jedinstvena perspektiva u odnosu na svet, mogu rezultirati izuzetnom umetničkom nadarenošću. Drugi pak mogu iskazati naročito interesovanje za boje i biti odeljenski stručnjaci za primenu boja iz palete boja.

Zbog senzornih/taktilnih problema, nekim studentima časovi likovnog ili određeni projekti mogu predstavljati teškoću (npr. oni koji zahtevaju upotrebu gline, ili one koji podrazumevaju miris određenih materijala).

Računari i tehnologija

Čak i veoma mala deca sa autizmom mogu iskazati izuzetan afinitet u odnosu na tehnologiju i veoma lako naći dugme za paljenje na bilo kom televizoru ili računaru kom pristupe. Vizuelna oštrina i različiti načini čuvanja i pristupa informacijama često čine da ljudi sa autizmom budu vešti u upotrebi računara i u programiranju, kreiranju filmova itd. Učenik sa autizmom može biti veoma značajan za razvijanje tehnoloških izvora, ali problemi sa komunikacijom mogu ga omesti u objašnjavanju na koji način nešto funkcioniše. Iskoristite učenikovu veštinu rešavanja problema i stručnost za tehnologiju kako biste mu olakšali druge zadatke (neka zameni pisanje kucanjem na tastaturi, ili umesto da napiše rad, neka napravi video na zadatu temu) ili da biste ga motivisali na to da usmeri pažnju i ka nekim drugim oblastima učenja.

Osoblje u kantini i na odmorima

Ručak je vreme kada je detetu sa autizmom potrebno da uz sebe ima iskusan kadar kao podršku – naročito kadar obučen u podsticanju društvenih interakcija i pomaganju detetu da bude nezavisnije. Odmori i ručak uglavnom su najmanje struktuirano vreme detetovog dana, i stoga za dete koje ima teškoće sa organizacijom i komunikacijom predstavljaju i najteže vreme. Tu je sve velik izazov – gužva u redu za obrok, naručivanje (koje mora da bude brzo jer iza čeka još šezdesetsedmoro gladne dece!) pa onda odmor na kom se treba zabaviti na prepunom igralištu u kom nema jasno postavljenih pravila. Kao dodatak organizacionim i čulnim problemima, ovo je vreme kada slabija komunikacija i slabije društvene veštine postaju očigledne i veoma bolne.

- Upoznajte se sa „Osnovama Autizma“ i „Osnovama Aspergerovog sindroma“ koje se nalaze u ovoj brošuri.
- Imajte u vidu karakteristike autizma i posebne potrebe učenika. To može da vam pomogne prilikom upravljanja uznemirujućim situacijama ili prilikom izbegavanja takvih situacija. Neka deca mogu da zalutaju ili pobegnu. Protivpožarni alarm, određeni mirisi ili školsko zvono mogu predstavljati napad na čula učenika sa autizmom – potrebno je da znate šta da radite kako biste izbegli određene situacije i na koji način da izađete u susret određenim potrebama.
- Zatražite „O meni“ – informacije o učenicima sa autizmom koje ćete nadgledati. Važno je da razumete individualne učenikove potrebe, strahove i sposobnosti.
- Imajte u vidu komunikacione, društvene i ponašajne teškoće koje možda ima učenik sa autizmom. Obratite se njegovom specijalnom edukativnom timu za pomoć prilikom komunikacionih teškoća.
- Prilikom komunikacije, ponekad je neophodno da čekate odgovore na pitanje. Koristite alternativne komunikacione uređaje ili komunikacione strategije poput slikovnih poruka.
- Podržite učenika u razvijanju svakodnevnih životnih veština, i što je više moguće insistirajte na nezavisnosti i sposobnostima (na primer, dopustite mu da sam uzme salvetu, naučite ga da unese svoj kod u računar kantine itd.).
- Istražite prilike za kreativnost školskog kadra – odmori mogu biti odlično vreme za intervencije logopeda ili profesionalnog terapeuta koji može oblikovati strategije i odrediti igre koje će dnevni kadar (i deca) nastaviti onim danima u kojima terapeuti ne obezbeđuju direktnu terapiju.
- Budite uključeni u strategije koje je kreirao kadar za podršku učenicima i obratite im se za pomoć u vezi sa stvarima koje vas brinu.
- Prijateljski pozdravi, prihvatanje i strpljenje pomoći će da se dete oseći prijatno u školi, a male odgovornosti mogu mu pomoći da se oseća kao koristan član zajednice – proslavljajte uspehe!
- Budite smireni i pozitivni. Prema učeniku sa autizmom pokažite odgovarajuće ponašanje baš kao i prema drugim učenicima – obraćajte mu se imenom i razgovarajte sa njim na priličan način. Vršnjaci su skloniji da uključe učenike sa autizmom ukoliko znaju na koji način učenik komunicira.
- Ukoliko je neophodno, kreirajte mirno mesto za opuštajuće aktivnosti i provođenje manje užurbanog vremena za obrok.
- Dogovorite se sa ostatkom kadra da vežbate određene veštine van haosa redovnog vremena – kako bi dete npr. moglo da savladava rutinu čekanja obroka pet minuta pre nego što drugi dođu, a sve u cilju postizanja uspeha i savladavanja veština koje vode ka nezavisnosti.

- Ukoliko je potrebno, koristite vizuelni jelovnik u kantini.
- Vizuelni prikazi mogu pomoći u uspostavljanju i održavanju rutine i upravljanja ponašanjem. Sledi primer rasporeda koji može biti kreiran sa ili bez fotografija.
 1. Završiti obrok
 2. Staviti moje tacne, escajg i ostatke hrane na poslužavnik
 3. Pažljivo hodati do dela za odlaganje
 4. Ubaciti (samo!) smeće u kantu za smeće
 5. Odložiti escajg u sivu kadicu
 6. Odložiti tanjire na pult
 7. Odložiti poslužavnik
- Vizuelna uputstva i znaci mogu se koristiti kako bi dete lakše napravilo izbore ili kako bi znalo na koji način da zatraži nešto ili da odreaguje (na primer, kartica sa znakom „Molim vas jedan burger!“).
- Kreirajte struktuirane uslove – organizujte igru u kojoj treba pratiti vođu i sl. Koristite postojeće detetove veštine i interesovanja kako biste ga motivisali da učestvuje.
- Utvrdite i objasnite pravila igara na igralištu. Ukoliko je igralište suviše intenzivno za učenika, odredite mirniji deo za igre sa tablama, karticama i sl.
- Koristite opisne fraze kako biste izgradili poželjna ponašanja (npr. „Odlično je što vraćaš loptu tamo gde joj je mesto.“).
- Pružite pozitivna usmerenja. Koliko god možete, smanjite upotrebu nemoj i prestani. Na primer, umesto da kažete „Nemoj da stojiš na prolazu!“ recite „Molim te, sedi za sto za ručavanje“. Učeniku koji nije siguran gde je odgovarajuće mesto za sedenje, ovo će dati do znanja šta tačno treba da radi.
- Pružite vršnjacima priliku da učeniku budu par tokom ručka (to funkcioniše bolje nego da vi odredite ko će to biti, jer će na ovaj način biti podstaknuti oni koji žele da preuzmu tu ulogu) kako bi podržali i zaštitili osetljivog učenika. Ukoliko nema onih koji se dobrovoljno javljaju, može vam pomoći konsultacija sa drugim članovima školskog tima u vezi sa određivanjem učenikovog para.
- Imajte na umu osetljivost učenika sa autizmom i njihovu podložnost maltretiranjima.
- Studenti sa autizmom nisu društveno snalažljivi; stoga će, u slučaju da je maltretiran, učenik sa autizmom verovatno reagovati – ali možda to neće biti na način koji je odgovarajuć ili koji je lako prepoznati. Uzmite u obzir učenikove teškoće sa komunikacijom i dajte sve od sebe da potpuno razumete situaciju pre nego što osudite grešku ili ponašanje.
- Zajedno sa školskim timom kreirajte društvene priče kako biste učeniku pomogli da razume pravilo ili očekivanje (na primer, zbog čega sedenje suviše blizu drugog učenika može biti uznemirujuće za tog drugog učenika, zašto se peru ruke itd.)
- Uz pomoć školskog tima, obezbedite napisanu ili vizuelnu podršku za „Nepisana pravila ponašanja u kantini i na odmoru“ i unesite društvene konvencije.
- Pomozite vršnjacima da podrže učenika sa autizmom u pridržavanju društvenih konvencija.
- Sa školskim timom razvijte plan pozitivnog ponašanja tokom ručka i odmora koji će biti namenjen učeniku sa naročitim teškoćama u ponašanju.

Kancelarijsko osoblje

Školski administrativni kadar može predstavljati izuzetnu priliku učenicima sa autizmom da vežbaju društvene interakcije i izvode sitne zadatke i poslove koji će učiniti da se osećaju kao korisni članovi školske zajednice.

- Molimo vas da se upoznate sa „Osnovama autizma“ i „Osnovama Aspergerovog sindroma“ koje su obezbeđene u ovoj brošuri. Ukoliko je niste dobili, zatražite deo „O meni“ koji će vam pružiti informacije o učenicima sa autizmom u vašoj školi.
- Imajte u vidu karakteristike autizma kao i učenikove specifične potrebe. To može da vam pomogne u izbegavanju problematičnih situacija ili u izlaženju na kraj sa njima. Dobro je da znate komunikacione, društvene i ponašajne potrebe i mogućnosti svakog učenika.
- Imajte u vidu komunikacione teškoće. Tražite od kadra za specijalnu edukaciju vodiče za komunikaciju, i imajte na umu da ćete nekad morati da čekate odgovor na pitanje koje ste postavili učeniku, ili da koristite alternativne oblike komunikacije, poput npr. slika.
- Obratite pažnju na strategije koje je kreirao učenikov tim za podršku ili inkluzivni tim škole.
- Prijateljsko pozdravljanje, prihvatanje i strpljenje pomoći će učeniku da se u školi oseća prijatno. Ukoliko mu priuštite male odgovornosti i zadatke, pomoći ćete mu da se oseća kao koristan član zajednice.
- Nakon što se rutinske aktivnosti razlože na korake i delotvorno predstave, većina učenika sa autizmom odgovorno će ih obavljati – i tako postati pouzdan asistent.

Strategije:

- Budite smireni i pozitivni. Iskažite odgovarajuće ponašanje prema učeniku sa autizmom baš kao i prema drugim učenicima tako što ćete ga osloviti po imenu i uključiti u konverzaciju kad god je to moguće.
- Koristite informacije „O meni“ kako biste saznali važne činjenice o strahovima, potrebama i sklonostima određenog učenika.
- Vizuelni rasporedi mogu pomoći u uspostavljanju i održavanju rutine, i upravljanju ponašanjem.
- Korišćenjem priča sa određenim temama, školski tim može pomoći učeniku da razume pravilo ili očekivanje (na primer, „Važno je poželeti dobar dan gospođi Smit. To je prijatno. Drugi ljudi srećni su kada si prijatan prema njima.“)
- Vizuelna obaveštenja ili kartice mogu pomoći detetu da napravi izbore ili da zna kako da zatraži nešto ili odreaguje.
- Koristite opisne fraze kako biste izgradili željena ponašanja (na primer, „Odlično je što si ubacio te prijave u poštansko sandučelje!“)
- Pružajte pozitivna uputstva. Koliko god možete, smanjite upotrebu reči nemoj i prestani.
- „Molim te da hodaš.“ biće delotvornije nego „Nemoj da trčiš!“, naročito ako je u pitanju dete koje uputstva tumači doslovno ili nije sigurno treba li da nastavi da se kreće ili da stane. Ovako ćete mu jasno dati do znanja šta je to što želite da uradi.
- Ne zaboravite da kreirate strategije koje će uključiti sve učenike u sve školske korespondencije. Učenici koji više vremena provode kod kuće propustiće školsko fotografisanje, informacije o vannastavnim aktivnostima i drugo, ukoliko im obaveštenja ne budu stizala na kućnu adresu.
- Školska obaveštenja objavljena preko razglasa podržite napisanim obaveštenjima, za učenike koji imaju problema sa obradom i zaboravljanjem informacija.
- Budite svesni društvene ugroženosti učenika sa autizmom. Oni su često žrtve maltretiranja. Ukoliko primetite neke zabrinjavajuće situacije, obavestite o njima školski tim.

Asistenti

Ova osoba može biti direktni učenikov pomoćnik, ili asistent u nastavi za decu kojoj je potrebna posebna podrška tokom školovanja. To je osoba koja može veoma doprineti životu i funkcionisanju učenika.

Za ulogu asistenta nije obezbeđeno dovoljno obuke. Budući da se osnovnom odgovornošću asistenta smatra podrška učenju, IOP sastanci i druge prilike za učenje o sposobnostima i potrebama učenika, kao i za savladavanje strategija koje mogu pomoći prilikom podrške, uglavnom se dešavaju bez uključivanja asistenata.

Asistenti bi trebalo da imaju znanje o opštim karakteristikama autizma, kao i posebno znanje o učeniku kom pomažu. Treba da znaju način na koji uči, njegove sklonosti, potrebe i veštine. Sve informacije iz ove brošure, namenjene specifičnim članovima školske zajednice, koristiće asistentima, budući da oni pomažu učenicima u njihovim školskim aktivnostima. Ukoliko asistent pomaže tokom obedovanja, potrebno je da bude svestan čulnih i komunikacionih potreba učenika, kao i strategija koje je potrebno primeniti.

Od svih osoba koje mu pružaju podršku tokom školskog dana, najverovatnije je da će učenik postati najzavisniji od osobe koja mu direktno pomaže (1 na 1). Budući da je krajnji cilj samostalnost, uspešan asistent će se usredsrediti na to da učeniku naposljetku ne bude potrebna njegova pomoć. U suprotnom, postoji rizik od razvijanja tzv. „Velcro asistent” sindroma (preizražena vezanost) i stvaranja učenika koji je zavistan od asistenta. Uvek radite na izgrađivanju učenikove nezavisnosti do najvišeg nivoa do kog je to moguće.

Strategije:

- Budite smireni i pozitivni. Predstavite učeniku sa autizmom, i drugim učenicima, odgovarajuće oblike ponašanja – obraćajući mu se po imenu, pozdravljajući se sa njim itd.
- Učite o učeniku.
- Postavljajte pitanja, zahtevajte da imate udela u sastancima i treninzima, upoznajte se sa IOP dokumentom i sa strategijama koje bi trebalo koristiti.
- Postanite stručnjak za razumevanje i podršku komunikacionim problemima učenika; tražite od odgovarajućeg osoblja smernice za komunikaciju, i u slučaju potrebe koristite alternativne komunikacione strategije poput razmene slika.
- Koristite informacije poglavlja „O meni”, kako biste saznali značajne činjenice o sklonostima, strahovima i potrebama svakog učenika ponaosob.
- Ukoliko je potrebno, odredite mirno i tiho mesto u okviru škole, gde će učenik moći da povрати mir.
- Budite kreativni u odnosu na prilike za vežbanje van haotičnih momenata kao što su vreme ručka, ulazak u autobus itd, i radite na izgrađivanju veština samostalnosti.
- Imajte u vidu da vaši postupci, stavovi i reakcije mogu pomoći, ali i odmoći razvoju i ponašanju učenika.
- Vremenom, kako učenik bude samostalniji, IOP tim može promeniti nivo učešća asisteta. Npr, 1 na 1 odnos može zameniti asistentom u nastavi. Za proveru nivoa učenikove samostalnosti koristite strategiju “nevidljivi pomoćnik”, koja sledi u nastavku.

Nevidljivi pomoćnik

Igra koju je kreirala Sonja Dikson-Braks

PREGLED

SVRHA: Procena specifičnih oblasti kao što je samostalnost, organizacija, društveno samopouzdanje i samozastupništvo; želja za osamostaljivanjem – prelazak sa pomoći 1 na 1 na samostalno obavljanje rutina i zadataka.

UPUTSTVA: U početku, igra treba da se izvede u toku jednog perioda časa po danu, počevši od najlakšeg perioda. Period časa – od trenutka kad učenik izađe sa prethodnog časa do trenutka kad napusti označeni čas. Učenik i osoblje daće uputstva za igru (podsetiti se i razgovarati o onome što se dogodilo) tokom njihovih individualnih dnevnih sesija. Na osnovu tog praćenja, odrediće se da li je narednog dana potrebno ponoviti isti period ili odrediti drugi. Nakon što se prođe kroz sve periode, treba isplanirati i odrediti naredne korake za dalje procene ili programe razvoja i primene.

PLANIRANJE IGRE

Učenik i osoblje zajedno određuju koji period je najbolji za simuliranje situacije koja podrazumeva da je učenik sam (da pomoćnik nije uz njega), u zavisnosti od uslova specifičnog okruženja (učionica, profesor, učenici i predmet). Učenik i osoblje trebalo bi da razviju i specifične signale koji će označavati tajm-aut u igri (pogledati izuzetke pravila).

Nakon što se odredi plan i period, osoblje obaveštava profesora o datom planu. Zasad poboljšanja samozastupanja, mogu se opredeliti za opciju u kojoj učenik sam obaveštava profesora.

PRAVILA IGRE

Nakon što igra počne, i učenik i osoblje daju sve od sebe kako bi odglumili da osoblje nije prisutno. Odnosno, učenik ne traži pomoć od pomoćnika, niti pomoćnik nudi pomoć. Učenik može da se osloni na podršku koja je uobičajeno tu (vršnjake, profesora). Takođe, učenik i pomoćnik ne komuniciraju međusobno. Pomoćnik se trudi da bude van učenikovog vidokruga (npr. dok šeta ili sedi u učionici nalazi se iza učenika). Izuzeci pravila igre javljaju se samo kada se upotrebe prethodno utvrđeni signali.

IZUZECI OD PRAVILA („Tajm-aut“ uputstva i signali gestovima)

- „Potrebna mi je pomoć“: Učenik oseća da mu je potrebna pomoć i želi „tajm-aut“ u igri. (npr. pravi kontakt očima sa pomoćnikom i dotiče svoj nos).
- „Jesi li dobro? Da li ti je potrebna pomoć?“ Osoblje posmatra znakove stresa koji su značajnijeg intenziteta (npr. dotakne učenika po ramenu, a kada se učenik okrene, on se češka po čelu).
- „Jesi li siguran da želiš pomoć? Igra je u toku.“ Učenik je inicirao komunikaciju ili pokazao da želi pomoć ali NIJE iskoristio prethodno utvrđene signale. To je možda zbog toga što je zaboravio da je igra u toku ili je odreagovao po navici. Stoga će pomoćnik pružiti signal „podsetnik“ koji znači „Jesi li siguran da želiš pomoć?“.
- „Igra je u toku.“ (npr. sklapa šake). U tom trenutku, učenik treba da napravi odluku da li će upotrebiti signal „potrebna mi je pomoć“ ili će dati do znanja (klimnuti glavom) da je zaboravio na igru ili da mu nije potrebna pomoć. U svakom slučaju, ukoliko ne upotrebi signal a deluje uznemireno, pomoćnik bi trebalo da mu obezbedi pomoć.

ZAPISIVANJE

Tokom igre, pomoćnik će beležiti zapažanja. Kompletna forma koristiće se tokom analiziranja na kraju svakog dana (pogledati Nevidljivi pomoćnik – formular posmatranja).

Nevidljivi pomoćnik – formular posmatranja

DATUM: _____ TARGETIRANI PERIOD/PREDMET: _____

RAZLOZI: _____

(Uslovi: učionica, profesor, učenici i predmet).

„TAJM-AUT“ SIGNALI: _____ KO JE OBAVESTIO PROFESORA: _____

VREME POČETKA POSMATRANJA: _____ VREME ZAVRŠETKA POSMATRANJA: _____

PRELAZNI PERIOD DO CILJANOG PONAŠANJA: _____

POSMATRANJA TOKOM OZNAČENOG PERIODA: (beležiti na odvojenim papirima)

UKUPNA OCENA NEZAVISNOSTI (1–3): _____

OCENA ORGANIZACIJE (1–3): _____ Da li je učenik bio organizovan tokom aktivnosti na času?

Opiši/Objasni: _____

Da li je učenik zapisivao domaći i druge zadatke koje je trebalo da obavi na osnovu zadataka koje je zadavao profesor?

Zapišite zadatke ovde:

OCENA SAMOZASTUPNIŠTVA (1–3): _____ Da li je učenik tražio pomoć od profesora ili pomoćnika onda kada mu je bila potrebna?

Opišite/Objasnite:

OCENA SAMOPOUZDANJA (1–3): _____ Da li je učenik pokazivao samopouzdanje/lagodnost? Da li je učenik pokazivao samopouzdanje/lagodnost tokom posmatranja? Da li je učenik pokazivao samopouzdanje tokom posmatranja? Da li je učenik pokazivao znake nelagodnosti? Opisati/ Objasniti.

PRAVILA IGRE:

PRIDRŽAVANJE PRAVILIMA/IZUZECI OD PRAVILA **Ukoliko su zahtevani izuzeci, navedite razloge:

Izuzeci koje je inicirao učenik (opišite): _____

Izuzeci koje je inicirao pomoćnik (opišite): _____

Jesuli korišćeni signali? DA/NE Razlog (objasnite): _____

Ishod (opišite): _____

Ukoliko su pravila menjana, navedite razloge promene ili izuzetaka: _____

Deset zapovesti asistentima

1. Dobro poznaj i svoje učenike i njihove teškoće.
2. Nauči da gledaš iz perspektive svojih učenika i da razumeš da je njima teško da gledaju iz tvoje perspektive.
3. Uvek gledaj šta je u pozadini ponašanja tvojih učenika kako bi odredio šta je njihova svrha.
4. Ne treba da budeš zaslepljen snagama svojih učenika, niti da ih vučeš ka standardima koje ne mogu da ispune.
5. Ovladaj umetnošću pružanja odgovarajuće podrške u odnosu na stepen veština i ponašanja tvojih učenika.
6. Vežbaj oprez u davanju povratnih uputstava i podsticanju kompetencije i nezavisnosti svojih učenika.
7. Aktivno traži informacije koje će pomoći tvojim učenicima, pripremaj i uvodi podršku koja im je neophodna kako bi bili uspešniji.
8. Nemoj uzurpirati ulogu profesora i nemoj im biti teret.
9. Ostavi svoj ego ispred vrata škole!
10. Svoje dužnosti sprovodi svesno, odgovorno i s poštovanjem, sve vreme.

Izvor: *How to be a Para-Pro*, Diane Twachtman–Cullen

Treneri atletskog tima

Mnogi učenici sa autizmom u stanju su da učestvuju u sportovima školskog tima i značajni su svojim timovima. Količina podrške koja im je za to potrebna varira od učenika do učenika. Neke osobe sa autizmom pokazuju sjajne veštine u učenju pravila i vođenju statistike, ili kao asistenti trenera. Neki mogu biti vešti u individualnim sportovima poput trčanja ili plivanja, budući da ti sportovi ne zahtevaju da učenik prati tempo lopte ili drugih članova tima dok istovremeno obrađuje informacije iz različitih izvora. Drugi pak mogu biti u stanju da učestvuju u timskim sportovima.

Razmotrite mogućnost uključivanja člana učenikove porodice kao podrške učeniku, ukoliko nije obezbeđen pomoćnik. Članovi porodice uglavnom žele da dete bude uključeno i rado će pomoći. Drugar koji je član tima može biti učenikov „par“ kako bi mu bio podrška. Član porodice može da „prati“ učenika tokom krosa npr. ili da ga nadgleda tokom sportskih događaja.

Podrška potrebna tokom vežbi i sportskih događaja podrazumeva organizovanje školske opreme i koračke uključene u pripremu za događaj, kao i pripremu za putovanje autobusom, ukoliko se događaj odigrava na udaljenijem mestu. Uz planiranje i podršku članova porodice i školskog tima, ovi izazovi mogu se prevazići.

Jedan od načina da učenik oseti pripadanje jeste da bude deo sportskog tima. To može biti i vreme kada teškoće u komunikaciji i društvenoj sposobnosti postaju veoma primetne i izuzetno bolne. Trener tima treba da utiče i podesi način na koji će se drugi učenici ponašati prema učeniku-sportisti sa autizmom.

- Upoznajte se sa „[Osnovama autizma](#)“ i „[Osnovama Aspergerovog sindroma](#)“ koje su obezbeđene u ovoj brošuri.
- Budite svesni karakteristika autizma kao i učenikovih specifičnih potreba. To će vam pomoći u izbegavanju uznemirujućih situacija ili prilikom upravljanja njima.
- Ukoliko je već nemate, tražite „[O meni](#)“ – informacije koje se odnose na učenike sa autizmom koje ćete nadgledati. Važno je da razumete individualne učenikove sklonosti, strahove, potrebe i sposobnosti.
- Budite svesni komunikacionih, društvenih i ponašajnih teškoća koje učenici sa autizmom mogu imati. Obratite se specijalnom školskom timu za pomoć sa komunikacionim teškoćama.
- Možda će biti neophodno da čekate na odgovor, ili da koristite alternativna komunikaciona sredstva ili strategije poput slika.
- Podržite učenika u razvijanju svakodnevnih veština, i što više podstičite sposobnosti i nezavisnost (na primer, pustite ga da sam uzme sportsku opremu, naučite ga da se zagreje pre treninga i da se istegne posle itd.).
- Budite okrenuti strategijama koje je kreiralo učenikovo pomoćno osoblje i obratite im se za pomoć u vezi sa oblastima koje vas brinu.
- Budite smireni i pozitivni. Ponašajte se prema učeniku sa autizmom primereno, baš kao i prema drugim učenicima, tako što ćete ga oslovljavati imenom i uključivati u razgovor. Drugi učenici pre će prihvatiti učenika sa autizmom ako znaju na koji način taj učenik komunicira.
- Ukoliko je potrebno, za učenika sa autizmom pronađite mirno i tiho mesto u timskom autobusu, blizu odraslih.
- Prijateljsko obraćanje, prihvatanje i strpljenje pomoći će da se dete oseti prijatno u timu, a male odgovornosti pomoći će da se oseća kao koristan član tima.

- Neka ga osoblje vežba ili neka mu pomaže u problematičnim vještinama van uobičajenog užurbanog vremena. – Učenik može početi da se priprema za trening pet minuta pre nego što ostali učenici stignu. Pokažite mu tehnike šutiranja, bacanja i hvatanja lopte itd.
- Vizuelni rasporedi mogu pomoći u uspostavljanju i održavanju rutina i upravljanju ponašanjem. Asistent ili član porodice mogu pomoći u pripremanju vizuelnih rasporeda.
- Koristite opisne fraze kako biste izgradili poželjna ponašanja (npr. „Odlično bacaš loptu tamo gde treba.“)
- Budite svesni osetljivosti učenika sa autizmom kao i njihove podložnosti maltretiranju, naročito tamo gde je nadzor ograničen.
- Učenici sa autizmom nisu društveno snalažljivi: ukoliko je učenik maltretiran, on će reagovati. Ali to možda neće uraditi na primeren način ili na način koji je lako prepoznati. Imajte u vidu njegove teškoće sa komunikacijom i dajte sve od sebe da potpuno razumete situaciju pre nego što osudite grešku ili ponašanje.
- Radite sa školskim timom na obezbeđivanju pisane ili vizuelne podrške za „Nepisana pravila za ormarice, timski autobus itd.“
- Pomozite deci iz tima da podrže učenika sa autizmom, tako što ćete preoblikovati njihovo ponašanje ukoliko je to potrebno, ili im dati direktna uputstva.

Školski administratori, direktori i članovi interdisciplinarnog tima

Administratori koji su dobro upoznati sa inkluzijom predstavljaju osnovu uspešne inkluzivne škole. Kada školski administratori i direktori imaju pozitivan stav u odnosu na učenike kojima je potrebna posebna podrška tokom školovanja, takav njihov stav uspostavlja manir za čitavo školsko osoblje i učenike. Taj manir može imati značajno dejstvo na učenika i na prihvatanje osoba kojima je potrebna posebna podrška tokom školovanja.

Poznavanje prednosti inkluzije važno je u razvijanju gore navedene perspektive. Imajte to na umu, čak i ako usled želja porodice i potreba učenika inkluzija isprva može trajati pet minuta dnevno, a odatle narastati uz pojačano samopouzdanje i kompetenciju učenika. Očekujte uspeh, ali znajte da će se vaša definicija uspeha s vremenom možda menjati.

Za uspešnu inkluziju, informisanost i pripremljenost su od presudnog značaja. Da bi mogli da donesu odluke o zadacima osoblja i profesora, o treningu i podršci tima i podešavanjima u odnosu na učenika, potrebno je da školska administracija poznaje karakteristike autizma, kao i karakteristike pojedinačnih učenika sa autizmom. Neobučeno i neefikasno osoblje može intenzivirati komplikovane situacije i pojačati učenikovu anksioznost i teškoće, ometajući njegov uspeh. Informišite se da li su ispunjene učenikove potrebe, poslušajte šta je to što brine porodicu i članove školskog tima, i imajte u vidu da ono što je za tipičnog učenika „dobro podučavanje“ za učenika sa kompleksnim potrebama autizma to može biti potpuno pogrešan pristup.

U mnogim školama, školski psiholog najvažnija je osoba za inkluziju. To je koordinator koji treba da bude svestan karakteristika autizma, kao i povećanog rizika od komorbidnih emocionalnih i bihevioralnih poremećaja kod učenika sa autizmom, kojima bi mogli da koriste nadzor i ciljano usmereno lečenje. Učenici sa autizmom mogu da ispolje agresivnost, samopovređivanje, depresiju, anksioznost, ADHD (poremećaj nedostatka pažnje sa hiperaktivnošću) i tikove, ali često se dešava da deca i mladi sa autizmom ne primaju odgovarajući tretman za ove probleme budući da ih roditelji i školsko osoblje ne prepoznaju kao odvojene poremećaje koje je moguće tretirati. Preklapanja simptoma, različite pojavnosti i kognitivni faktori mogu otežati razdvajanje dijagnoza. Trenutno ne postoje pogodni instrumenti za praćenje pratećih poremećaja kod osoba sa autizmom.

Kod učenika sa autizmom mogu se pojaviti drugi problemi u učenju, poput disleksije, problema sa vidom i sluhom, a da to ne bude ispraćeno odgovarajućom procenom (na primer, učenik sa ograničenom govornom sposobnošću neće moći da kaže majci: „Mama, ne vidim dobro tablu.“).

Budući da se u problematičnim situacijama često traži podrška školske administracije, važno je da ovaj deo osoblja bude upoznat sa pozitivnim bihevioralnim planom podrške učeniku (IOP) kao i strategijama koje se odnose na tog učenika. Poštovanje potreba učenika i prihvatanje važnosti komunikacije presudni su onda kada je neophodna intervencija.

Naznake u vezi sa osobljem, planiranjem i treningom

- Obezbedite uvodnu i tekuću obuku osoblja, radite na svesnosti, počevši od podizanja nivoa veština kod osoblja specijalne edukacije do podrške redovnim profesorima, pružaocima posebnih usluga, vozačima autobusa, osoblju kantine, kao i rada na njihovom razumevanju i poznavanju autizma i njihovih učenika. U tome vam mogu pomoći delovi ove brošure.

- Podržavajte razmenu informacija i podstičite saradnju između različitih departmana i osoblja. Svi će imati koristi od saradnje prilikom deljenja uspeha i rešavanja problema.
- Uključite 1 na 1 pomoćnike ili asistente u treninge, IOP sastanke, povezane terapije, sesije i u planiranja podrške pozitivnom ponašanju, kao i u procenu; oni uglavnom provode više vremena sa učenicom sa autizmom nego drugi članovi školskog osoblja. Oni mogu pružiti značajne informacije o učeniku i osigurati efektivnu primenu programa.
- Podstičite prilike za redovne sastanke tima i otvorenu komunikaciju.
- Budite proaktivni – podržite tim IOP u razvijanju pozitivno bihevioralnog plana sa akcentom na pružanje podrške i intervencija neophodnih za IZBEGAVANJE ponašanja.
- Ohrabrite školsko osoblje u pozitivnom razmišljanju – odmori mogu biti idealno vreme za intervencije logopeda ili profesionalnog terapeuta, koji čak jednom nedeljno može kreirati strategije i određivati osoblje i vršnjake koji će učestvovati u igri koju će moći nastaviti u toku ostatka sedmice.
- Podržite osoblje u upotrebi „URADI“ liste učionice, strategijama podsticanja i prikupljanju podataka.

Naznake u vezi sa pojedinačnim učenicima

- Obavite pripremne procedure. Pozovite učenika da pogleda novu učionicu ili školu pre prvog školskog dana, kako bi imao vremena da se navikne na novo okruženje (i osoblje, ukoliko je moguće) bez preplavljujućih čulnih stimulansa.
- Prijateljsko oslovljavanje i prihvatanje mogu pomoći da se učenik oseća prijatno u školi. Podstičite upotrebu informacija koje se nalaze u delu „O meni“, kako bi učenikova porodica ili neko ko dobro poznaje učenika pomogli u obezbeđivanju korisnih informacija. Koristite deo „O meni“ kako biste saznali značajne činjenice o sklonostima, strahovima i potrebama svakog pojedinačnog učenika.
- Kako biste formirali ličan odnos, naučite nešto o svakom učeniku i hvalite uspehe specifičnim frazama (na primer „Sviđa mi se što tako tiho šetaš hodnikom!“).
- Budite svesni teškoća sa komunikacijom koje učenik ima; zamolite specijalno učenikovo osoblje da vam da uputstva za komunikaciju. Imajte u vidu činjenicu da će možda biti potrebno da učeniku date dodatno vreme da odgovori na pitanje, ili ćete možda morati da koristite posebne komunikacione strategije, poput slika.
- Budite svesni učenikove potrebe da razvije životne veštine, i što je više moguće podstičite prilike za inkluziju u školsku zajednicu kao i za samostalnost.
- Dopustite osoblju da sa učenikom vežba veštine van haosa uobičajenih situacija tako da učenik može da razvije te veštine bez prisustva čulnih i društvenih teškoća (na primer, neka učenik ranije ode da se presvuče u praznoj svlačionici ili neka vežba upotrebu poslužavnika ili naručivanje ručka nekoliko minuta pre nego što pristignu drugari iz odeljenja, kako bi kasnije potencijalno bio u stanju da te veštine primeni i u konkretnim, realnim situacijama, onda kada je to moguće).
- Prilikom planiranja požarnih vežbi i sličnog, imajte u vidu činjenicu da su to situacije koje mogu biti veoma uznemirujuće za učenika sa autizmom. Upozorite ih unapred na buku i promenu rutine koji idu uz ovakve vežbe.

Napomene u vezi sa učenicima sa autizmom i njihovim vršnjacima

- Imajte u vidu osetljivost učenika sa autizmom i njihovu podložnost maltretiranju – putem izgrađivanja svesti i osetljivosti, strategija i procedura, proaktivno gradite školsku kulturu – takvu u kojoj maltretiranje neće biti prihvatljivo.
- Učenici sa autizmom nisu društveno vešti; stoga, ukoliko je učenik maltretiran ili potajno mučen, on će reagovati – ali to možda neće biti na način koji je primeren ili lak za prepoznavanje.
- Uzmite u obzir učenikove komunikacione teškoće i dajte sve od sebe da potpuno razumete situaciju pre nego što osudite grešku ili ponašanje. Imajte u vidu činjenicu da stres koji nosi teška situacija može otežati učeniku da se izrazi, a da ga želja za pažnjom vršnjaka može odvratiti od prijavljivanja ili potvrđivanja da je maltretiran.
- Postarajte se da učenici sa autizmom budu deo školske zajednice i da budu informisani o školskim događajima i prilikama – to se naročito odnosi na one koji se nalaze u specijalizovanim učionicama. Pomoći će ako šaljete imejllove ili podsetnike na porodične adrese, jer učenik možda neće obavestiti roditelje o onome što je čuo u školi.
- Podstičite prilike za društvenu interakciju i razvoj – pronađite način da uključite učenika sa autizmom u vannastavne aktivnosti, klubove i sekcije.
- Podstaknite drugu decu da podrže i zaštite osetljivog učenika.
- Obezbedite podršku vršnjacima (drugoj deci) kao i odgovarajući trening.

Napomene u vezi sa porodicom učenika sa autizmom

- Imajte u vidu potrebe i očekivanja porodice. Postarajte se da budu uključeni u sve sastanke i diskusije koje se tiču učenika.
- Kada se sastajete kao tim, obraćajte se članovima porodice sa poštovanjem. Ukoliko svi koriste formalna obraćanja, poput gospodin i gospođa, nemojte im se obraćati sa „mama“ ili „tata“.

Napomene u vezi sa problematičnim ponašanjima i incidentima

- U mnogim školama, kada student pokaže ponašanje koje se smatra agresivnim, opasnim ili otpornim na druge intervencije, direktor ili drugi administrator poziva se na reagovanje. U ovim slučajevima, važno je znati da je takvo ponašanje vrsta komunikacije, i da ne mora obavezno da znači želju da se neko povredi. Retko se dešava da se ekstremno ponašanje tek tako iznenada pojavi jednog dana. Češće se takvo ponašanje javlja onda kada postoji obrazac neprimerene podrške i intervencije te učenik s vremenom izgradi frustracije. Ukoliko ste pozvani da pomognete:
- budite upoznati sa detaljima učenikovog pozitivnog plana bihevioralne podrške (PBP)
- budite smireni
- kada ispitujete učenika, koristite kratka verbalna uputstva; manje može biti više
- vodite računa o tome da ne postidite ili ne ukorite učenika odmah i pred drugima

- intenzivno pričanje i usplahirene odrasle osobe mogu da potpire situaciju i preplave učenika, oslabe njegovu moć da razume uputstva ili da komunicira najbolje što može. Nekoliko minuta tišine praćenih kratkim, jednostavnim rečenicama, svakako će pomoći.
- koristite utvrđena uputstva za komunikaciju i budite spremni da čekate na odgovor
- pružite izbore kako biste uključili učenika i pomogli mu da se ne oseća kako ga vode ovamo–onamo (na primer, „Da li želiš da pričaš o tome u mojoj kancelariji ili u kancelariji psihologa?“)
- Koristite vizuelne prikaze ili radionice/razgovore sa učenicima iz odeljenja (ČOS-ove) kako biste istražili učenikovu perspektivu, osećanja i interpretaciju i naučili ga zašto su izvesni njegovi postupci neprihvatljivi.
- Učeniku može više pomoći kada mu date do znanja da svi zajedno kao tim radite na razumevanju njegove perspektive i da pokušavate da dokučite zašto pokazuje neprimerena ponašanja, nego da uvedete određene posledice za njega, poput kazne. Imajte na umu činjenicu da je cilj da odstranite ponašanje, i da sprečite da se ono pojavljuje u budućnosti.
- Uzmite u obzir činjenice koje se povezuju sa situacijom a koje potiču iz različitih izvora, imajući u vidu važnost informacije o ponašanju, kao i događaje i uslove koji su vodili takvom ponašanju (naročito čulne probleme koji često bivaju zanemareni u ovakvim slučajevima), ali i kazne koje su korišćene za slična ponašanja u prošlosti (reakcije ili neodgovarajuće posledice mogu uvećati, umesto da umanje ponašanje).
- Prepoznajte i razmotrite mogućnost da intervencije i strategije, čak i ukoliko su primenjene s dobrim namerama, mogu doprineti neželjenom ponašanju.
- Vodite računa o interakciji sa učenikovom porodicom, koja obično bojažljivo daje izveštaje o ponašanju. Imajte na umu činjenicu da se ovo dogodilo u školi te da su, iako je dete njihova odgovornost, u pitanju uslovi koji su van njihove kontrole. Budite svesni njihove perspektive i radite na razumevanju uzroka ponašanja i na razvijanju plana za podsticanje odgovarajućeg ponašanja kao zamene.

Školski lekar

Važno je biti svestan bilo kojih dodatnih zdravstvenih problema ili problema u odnosu na lekove koje učenik ima ili im je podložan. Budite svesni fizičkih ili psiholoških stanja koja mogu da idu ruku pod ruku sa autizmom.

Pored tradicionalne zdravstvene nege, neke porodice prate savete lekara i osoba koje se bave alternativnom medicinom, koje neguju manje konvencionalan pristup tretiranju medicinskih problema ili simptoma autizma; to može ići od dodataka u ishrani ili akupunktura do otklanjanja teških metala. Da biste bolje razumeli neke od ovih pristupa, posetite *Autism Research Institute* internet stranicu.

Mnogi učenici sa autizmom imaju druge zdravstvene potrebe, kao i bolesti, povrede i modrice sa kojima se sva deca susreću. Zdravstveni kabinet treba da bude sigurno mesto, i mesto za podršku učenikovim potrebama, ali efektivna interakcija svakako zahteva izvesno razumevanje svakog pojedinačnog učenika.

Svesnost karakteristika autizma kao i specifičnosti svakog učenika može pomoću u izbegavanju ili upravljanju uznemirujućim situacijama; neka deca mogu biti sklona bežanju, za neke su pak alarm za požar ili školsko zvono veoma uznemirujući.

Budite svesni učenikovih problema sa komunikacijom; od specijalnog osoblja tražite vodiče za komunikaciju. Imajte na umu činjenicu da ćete nekad morati da čekate na učenikovu reakciju ili odgovor ili da koristite alternativna sredstva komunikacije, poput slika.

- Budući da odlazak u zdravstveni kabinet nije nešto što se svakodnevno dešava, pomoći će ako učenika upoznate sa tim mestom i pre vanredne situacije; pozovite ga da sa vama poseti kabinet kako povreda ili bolest ne bi bili dodatno pogoršani strahom od nepoznatog.
- Razumite učenikove posebne potrebe i komunicirajte sa porodicom i/ili lekarom imajući poštovanje u odnosu na specijalne intervencije ili lekove.
- Mnoga deca sa autizmom su na posebnim dijetama ili koriste lekove; čak i ukoliko ih ne uzimaju u toku dana, pomoći će ako znate koji lekovi su u pitanju i koji su mogući propratni efekti. Budite svesni da zdravstveni tim/podrođica možda neće želeći da druge negovatelje (profesore, pomoćnike) obavesti o promenama u upotrebi lekova kako bi njihove sudove o delovanju intervencija održali nepristrasnim.
- Razmislite o upotrebi upitnika kako bi određene informacije bile dostupne u slučaju propratnih efekata ili hitnog slučaja.
- Upamtite da je ponašanje komunikacija – ukoliko se učenik ponaša drugačije, moguće je da iza toga stoji povreda, bol i sl.

Strategije:

- Budite smireni i pozitivni. Pokažite primereno ponašanje u odnosu na učenika sa autizmom baš kao i u odnosu na druge učenike.
- Koristite informacije „O meni“ o učeniku kako biste saznali važne činjenice o njegovim sklonostima, strahovima, potrebama i dr.
- Dopustite podršku porodičnog pomoćnika ili negovatelja dok je učenik u zdravstvenom kabinetu. To bi trebalo da omogući bolju komunikaciju, uveća poslušnost i smanji anksioznost (na primer, pomoćnik može zatražiti od učenika da otvori usta, kako biste vi mogli da ih pregledate).

- Sam čin uzimanja lekova može biti problematičan – neka vas učenikova porodica upozna sa strategijama koje su se kod kuće pokazale uspešnim; druge strategije koje mogu biti uspešne jesu vizuelni rasporedi, društvene priče ili sistem nagrade u cilju podsticanja poslušnosti prilikom upotrebe lekova.
- Koristite vizuelnu skalu bola kako bi učenik mogao da pokaže jačinu bola, kao i slike kako bi mogao da ukaže na mesto gde oseća bol.
- Tamo gde je to moguće, koristite vizuelnu podršku i primere (na primer, „otvori usta“ možete zameniti sa „uradi ovo“).
- Dopustite da učenik ima mesto na kom može da drži rezervnu odeću u slučaju da mu ona bude potrebna onda kada dođe do određenih hitnih medicinskih intervencija.

Školsko obezbeđenje

Suviše često čujemo izveštaje o pogrešnom tumačenju ponašanja osobe sa autizmom, što rezultira upotrebom sile ili fizičkim povredama. Važno je da bezbednosno osoblje ima svest o tome koje su to osobe u zajednici koje imaju autizam, i da budu upoznati sa karakteristikama autizma. Učenik sa autizmom možda neće reagovati ukoliko je pozvan po imenu ili ukoliko mu se kaže da uradi nešto ili da prestane da radi nešto.

Za uspešnu i sigurnu podršku važno je razumevanje problema sa komunikacijom, anksioznošću, nerazumljivim strahovima i čulnim problemima, kao i nedostatka straha poželjnog u određenim situacijama, i tendencije nekih osoba sa autizmom da odlutaju ili pobegnu.

Molimo vas da se upoznate sa „Osnovama autizma“ i „Osnovama Aspergerovog sindroma“ koje su obezbeđene u ovoj brošuri. Zatražite i specijalni deo „O meni“, koji se odnosi na svakog pojedinačnog učenika u školi. Deo „O meni“ ima i fotografiju kako biste lakše prepoznali učenika, a sadrži i važne informacije o individualnim učenikovim sklonostima, potrebama, strahovima, komunikacionim teškoćama i teškoćama sa ponašanjem. Pitajte školski tim da li postoje posebne informacije o bezbednosti i impulsivnosti.

- Budite svesni osetljivosti učenika sa autizmom. Oni su često žrtve maltretiranja. Obavestite školski tim ukoliko primetite situaciju koja vas brine.
- Učenici sa autizmom nisu društveno snalažljivi: ukoliko je učenik maltretiran, on će reagovati – ali to možda neće uraditi na primeren način ili na način koji je lako prepoznati. Imajte u vidu njegove teškoće sa komunikacijom i dajte sve od sebe da potpuno razumete situaciju pre nego što osudite grešku ili ponašanje.
- Pružite primer primerenog ponašanja prema učeniku sa autizmom baš kao i prema njegovim vršnjacima, tako što ćete mu se obraćati po imenu i uključivati ga u odgovarajuću komunikaciju onda kada je to moguće. Izgrađivanje odnosa sa učenikom pomoći će njemu i drugima u slučaju neočekivanih situacija opasnosti.
- Budite svesni komunikacionih i društvenih problema koji mogu otežati komunikaciju sa učenikom koji ima autizam.
- Pružite pozitivna usmerenja. Koliko god možete, smanjite upotrebu „nemoj“ i „prestani“. Za učenika koji nije siguran koje je to mesto prihvatljivo za šetanje, „Molim te da ostaneš na stazi.“ biće delotvornije od „Nemoj da šetaš po travi!“. To će učeniku dati do znanja šta tačno želite od njega.
- Ukoliko imate problema sa ponašanjima učenika sa autizmom ili sa interakcijom sa njim, zatražite pomoć od školskog tima.

Osoba sa kojom komunicirate:

Komunikacija:

- Moguće je da ima ograničene govorne sposobnosti.
- Moguće je da neće reagovati na vaše zahteve ili pitanja.
- Moguće je da će ponavljati vaše reči ili fraze, vaš govor tela ili emocionalne reakcije.
- Moguće je da će imati teškoće pri izražavanju potreba.

Ponašanje:

- Možda će pokazivati ekstremnu uznemirenost bez očiglednog razloga.
- Možda će se smeјati ili ignorisati vaše prisustvo.
- Možda će biti ekstremno osetljiva na svetla, zvuke ili dodir.
- Možda neće uspostaviti kontakt očima.
- Možda neće imati svest o opasnosti.
- Možda će biti neosetljiva na bol.
- Možda će pljeskati rukama, držati se za predmete ili praviti nalašene pokrete telom.

U sigurnosnim situacijama:

- Možda neće razumeti upozorenja.
- Možda će postati anksiozna u novim situacijama.
- Možda neće razumeti posledice svojih postupaka.
- Ukoliko može da govori, možda će dati neistinito priznanje ili netačne izjave.

Saveti za interakciju sa osobama sa autizmom:

- Pokažite smiren govor tela; dajte osobi dodatan lični prostor.
- Koristite jednostavan govor.
- Govorite polako; ponavljajte pitanja.
- Koristite konkretne termine i ideje; izbegavajte sleng.
- Priuštite osobi dodatno vreme za odgovor.
- Vežbajte oprez.
- Koristite pohvale i podsticaje.
- Osoba možda ima epilepsiju ili slabe mišiće.
- Pružite osobi dovoljno vremena i prostora, moguće je da će se tako umiriti.
- Potražite savet od osobe koja je u blizini a poznaje osobu sa autizmom.

Obrazovanje učenika sa autizmom

Prava učenika sa autizmom

- Pravo deteta na javno obrazovanje
- Slobodno odgovarajuće javno obrazovanje (FAPE)
- Neograničavajuće okruženje (LRE)
- Posebne obrazovne usluge

Metode podučavanja učenika sa autizmom

- Primenjena bihejvioralna analiza (ABA)
- Dodatne metode podučavanja koje se često koriste sa učenicima sa autizmom
 1. Diskretan trening podučavanja (DTT)
 2. Komunikacioni sistem razmena slika (PESC)
 3. Pivotalni tretman (PRT)
 4. Intervencija razvoja odnosa (RDI)
 5. Društvena komunikacija/emocionalna regulacija/ transakciona podrška
 6. Trening i edukacija dece sa autizmom i dece sa poremećajima u komunikaciji (TEACCH)
 7. Verbalno ponašanje (VB)

Terapije koje se koriste kod učenika sa autizmom

- Okupaciona terapija, fizička terapija, terapija čulnom interakcijom
- Govorna terapija

Timski pristup obrazovanju učenika sa autizmom

Prava učenika sa autizmom

U Srbiji je aktuelan Pravilnik koji je priložen na kraju ove brošure.

Učešće učenika sa autizmom u uobičajenom obrazovnom okruženju najčešće se naziva inkluzija. Inkluzija ne znači postavljanje deteta sa autizmom u to okruženje kao uobičajenog učenika; obezbeđene su različite podrške za kreiranje uspešnog okruženja i iskustva za sve uključene. Pažljivo planiranje i trening ključni su za obezbeđivanje odgovarajućih modifikacija i uslova.

Podrške mogu podrazumevati posebne asistente, prilagođene rasporede, različita očekivanja, vizuelne podrške ili prilagodljivu opremu. Tim za inkluziju trebalo bi da podrži osoblje opšteg obrazovanja i druge osobe u školskoj zajednici koje dolaze u kontakt sa učenicima sa autizmom.

Način primene inkluzije varira u zavisnosti od škole, osoblja i roditelja učenika sa autizmom i roditelja učenika bez posebnih potreba.

Ne misle svi roditelji da će redovno okruženje odgovarati potrebama njihovog deteta sa autizmom, niti će svi učenici biti spremni za potpunu inkluziju. Anksioznost i čulne tegobe povezane sa inkluzijom mogu značiti da je potrebno da učenik počne sa malim i uspešnim učešćima, i ide ka dužim periodima učešća u redovnom obrazovnom okruženju.

Što je učenikovo okruženje manje ograničavajuće, veće su prilike da dete interaktuje sa osobama u školi van okruženja specijalnog obrazovanja – pritom se misli na pomoćno osoblje, profesore, obezbeđenje i najvažnije – na vršnjake, koji nisu uvek upoznati sa autizmom. Ova brošura kreirana je kako bi obezbedila bolje razumevanje, perspektive i strategije od kojih će svi članovi školske zajednice imati koristi.

Posebni obrazovni servisi

Dokument koji predočava učenikove posebne potrebe i način na koji će se njima izaći u susret naziva se Individualni program obrazovanja (IOP). IOP opisuje učenikove snage i slabosti, postavlja ciljeve za učenika i obezbeđuje detalje koji se tiču podrške i uslova. Za učenika koji se ne kvalifikuje za ovaj servis, ali ima invaliditet koja zahteva podršku, obezbeđeni su uslovi ili zaštita.

Nastavne metode podučavanja učenika sa autizmom

Obrazovanje učenika sa autizmom uglavnom je intenzivan poduhvat koji uključuje tim stručnjaka i mnogo sati svake nedelje provedenih u različitim instrukcijama i terapijama koje se bave učenikovim ponašanjem, te razvojnim, društvenim i akademskim potrebama. Da bi razvili veštine, učenicima sa autizmom uglavnom je potrebna konkretna nastava u različitim uslovima.

U većini razreda koriste se elementi različitih pristupa. Važno je da škola proceni intervencije za svakog pojedinačnog studenta, kao i da ima u vidu potrebu za upotrebom dokazanih metoda i strategija. Nijedna pojedinačna intervencija nije dokazana kao delotvorna za svaku osobu sa autizmom.

Ispod su navedene neke intenzivne intervencije razvijene za autizam i zaposlene u kućnim programima i specijalnom obrazovanju.

Primenjena bihevioralna analiza (ABA)

ABA je naziv sistematskog pristupa autizmu, koji obuhvata procenu i pristup ponašanju, kao i primenu intervencije za promenu određenog ponašanja. ABA tehnike koje se često koriste prilikom oblikovanja ponašanja osobe sa autizmom su analiza određenog ponašanja radi razumevanja njegove funkcije, kontrola okruženja i interakcija koje prethode tom ponašanju, podešavanje reakcija (posledica), kao i primena pozitivnih potkrepljenja (nagrađivanje željenog ponašanja). Mnogi programi koriste ABA principe kao primarni metod učenja, ili kao način podsticanja pozitivnog ponašanja.

Dodatne metode učenja koje se često koriste kod učenika sa autizmom

Diskretno učenje (DTT)

Diskretno učenje bavi se veštinama i ponašanjima na osnovu utvrđenog programa. Svaka veština razložena je na više manjih koraka, i svaka se savladava uz uputstva koja se postupno uklanjaju. Dete dobija ponovljene prilike za učenje i vežbu svakog koraka u različitim uslovima. Svaki put kad dete ostvari željeni rezultat, ono dobija pozitivno potkrepljenje, poput verbalne pohvale ili nečega što je za njega veoma moti- višuće.

Model različitih odnosa (DIR)

Premisa ove metode je to da odrasla osoba može pomoći detetu da proširi komunikaciju tako što će se prilagoditi njegovom razvojnom nivou i tokom tog vremena raditi na razvijanju njegovih snaga. Terapija se uglavnom primenjuje tokom igre – na podu – i fokusira se na razvijanje interesovanja u odnosu na svet, komunikaciju i emocionalno razmišljanje, a sve pod vođstvom deteta.

Sistem razmene slika (PECS):

Ovaj sistem omogućuje da deca koja nemaju razvijene verbalne sposobnosti, ili ih imaju veoma slabo razvijene, mogu da komuniciraju uz upotrebu slika. Odrasla osoba pomaže detetu da izgradi rečnik i arti-

kuliše želje, mišljenja ili osećanja upotrebom slika. Počinje tako što dete uči da menja odgovarajuće slike za predmete. Na kraju, osoba uči razliku između slika i simbola i koristi ih u formiranju rečenica. Iako se ova metoda zasniva na vizuelnim alatima, glavna komponenta je verbalni podsticaj, kao i ohrabivanje verbalne komunikacije.

Pivotalni tretman (PRT)

Pivotalni tretman zasnovan je na ABA terapiji i predstavlja intervenciju koja se fokusira na ključna ili „pivotalna“ ponašanja koja utiču na širok spektar ponašanja. Primarna pivotalna ponašanja su motivacija i detetova komunikacija sa drugima. Cilj ovog tretmana je da izazove pozitivne promene u pivotalnim ponašanjima, što će dovesti do bolje komunikacije i društvenih ponašanja, i do sposobnosti deteta da prati sopstveno ponašanje.

Intervencija razvoja odnosa (RDI)

Ovde je cilj unapređenje društvenih veština, prilagodljivosti i samosvesnosti i to putem sistematskog pristupa kreiranju emocionalnih i društvenih veština.

Društvena komunikacija/emocionalna regulacija/ transakciona podrška (SCERTS)

Ovde se koriste prakse drugih gore navedenih pristupa, i podstiče komunikacija deteta u svakodnevnim aktivnostima, kao i sposobnost učenja i spontane primene funkcionalnih i važnih veština u različitim uslovima i sa različitim osobama. Podstiče se učenje deteta u društvu vršnjaka koji pružaju dobre društvene i govorne modele.

Verbalno ponašanje

Zasnovan na ABA pristupima, ovaj tretman kreiran je kako bi motivisao dete da nauči jezik, razvijanjem konekcije između reči i onoga što ona predstavlja.

Terapije koje se koriste kod učenika sa autizmom

U našim školama još uvek nemamo terapeute koji primenjuju dole navedene terapije, a u SAD to izgleda ovako:

Okupaciona terapija (OT)

Sertifikovani okupacioni terapeut uglavnom objedinjuje kognitivne, fizičke i motoričke veštine kako bi osposobio osobu da ostvari nezavisnost i potpunije učestvuje u životu. Za učenika sa autizmom fokus može biti na odgovarajućoj igri, dobrim motoričkim i osnovnim društvenim i životnim veštinama poput pisanja, samostalnog oblačenja, obedovanja, češljanja i upotrebe toaleta.

Fizička terapija

Sertifikovani terapeut usredsređuje se na problem sa kretanjem koji uzrokuju funkcionalna ograničenja. Učenici sa autizmom često imaju problem sa motoričkim veštinama poput sedenja, šetanja, trčanja i skakanja, a ova terapija može da se bavi i slabim tonusom mišića, ravnotežom i koordinacijom. Procenom se utvrđuju sposobnosti i razvojni nivo deteta, i kreiraju aktivnosti ili podrške za bavljenje određenim oblastima.

Terapija govorom

Sertifikovani logopedi koriste različite tehnike za adresiranje spektra problema kod dece sa autizmom. Ova terapija kreirana je tako da se bavi mehanizmima govora i značenjem i društvenom vrednošću govornog jezika. Za učenike koji ne mogu da govore, ova terapija podrazumeva trening u drugim oblicima komunikacije, ili oralne vežbe koje podstiču bolju kontrolu usta. Za one koji gotovo stalno pričaju o istoj temi, ova terapija može podrazumevati proširivanje konverzacijskog repertoara, kao i prilagođavanje konverzacije potrebama slušaoca. Ova terapija počinje procenom terapeuta, i može biti sprovedena jedan na jedan, u malim grupama ili u učionici/prirodnom okruženju.

Pomoćne tehnologije koje se koriste kod učenika sa autizmom

U pomoćne tehnologije spada svaki predmet, komad opreme ili sistem koji osoba sa autizmom koristi da bi izvršila određene zadatke, poboljšala funkcionalne sposobnosti i postala nezavisnija. Pomoćne tehnologije konstantno napreduju i mogu proširiti mogućnosti učenika koji ima kognitivne, fizičke ili čulne smetnje.

Smart telefoni i Eplovi uređaji (Ajped, Ajtač i Ajfon), kao i tableti, postali su veoma popularni zbog širokog spektra aplikacija (apps) dostupnih za podršku različitim potrebama. Važno je da dobro obratite pažnju na potrebe učenika kako biste odabrali pravu aplikaciju. Različite aplikacije koriste se u različite svrhe, uključujući i komunikaciju, motivaciju i organizaciju.

Viki Klark (MS, CCC-SLP) kaže da će mnogi učenici sa autizmom koristiti Eplov uređaj kako bi „pronašli nešto što mogu da kontrolišu i na šta mogu da usmere pažnju te se tako uklone od konfuznih nadražaja spolja.“

„Ajped ima aplikaciju za savladavanje veština, baš kao nekada računar. Postoje aplikacije za učenje čitanja, aplikacije za učenje društvenih veština, aplikacije za savladavanje rečnika i aplikacije za komunikaciju. Pažljiv odabir može pružiti deci ulaz u bolje razumevanje, izražavanje i samorazvoj.“

Timski pristup obrazovanju učenika sa autizmom

Svaki član tima donosi jedinstvenu perspektivu i veštine, a sve to pomaže u asistenciji učeniku sa kompleksnim i promenljivim potrebama. Važno je da i porodično znanje i perspektive budu iskorišćene, budući da su specifične i dragocene. Baš kao što simptomi autizma variraju kod različite dece, isto je i sa znanjem i veštinama suočavanja kod roditelja i braće i sestara. Roditelji mogu doprineti informacijama i istorijom uspešnih i neuspešnih strategija. Pozitivan i saradnički odnos sa porodicom doneće svima koristi.

Podrška koja funkcioniše u inkluzivnim učionicama može se podeliti sa drugim nastavnicima ili osobljem, radi podsticanja bihejvioralnog, komunikacionog i društvenog razvoja. Privatni psiholog i logoped mogu da ponude informacije, izvore i perspektive koji će pružiti podršku članovima tima.

Delite ono što funkcioniše, i rešite ono što ne funkcioniše sa celim timom. Ponavljanje i potkrepljenje pomoći će bržem kreiranju veština, i rezultovati uspehom učenika, kao i osoblja.

Razmišljanje o svakom učeniku kao o individui ključno je u obezbeđivanju pravilne podrške i razvoja. Na primer, vršnjak koji želi da pomogne u razvijanju sposobnosti govora svog druga sa autizmom može ga podržati, dok je vrlo moguće da vršnjaci ili nastavnici koji nisu upoznati sa specifičnim problemima takvog deteta neće obezbediti jednako uspešnu podršku. Ono što predstavlja odličnu podršku za prvaka, neće biti podesno za dete koje je u srednjoj školi, tako da je važno da podrška odgovara razvojnom uzrastu deteta, te da, koliko god je moguće, podiže očekivanja u odnosu na nezavisnost i ponašanje koje je na nivou detetovih vršnjaka.

Utvrdjivanje odgovarajućih očekivanja u odnosu na razvoj i sposobnosti. Podržite učenika u učenju i pomozite mu da izgradi veštine i nezavisnost. Često se dešava da osoblje za podršku (personalni ili pedagoški asistent) preuzima svakodnevne zadatke deteta sa autizmom – da govori umesto njega, vezuje mu pertle, prati do učionice, okreće stranice knjige dok čita. Iako ovo može da deluje kao podrška i održi ritam učenika u skladu sa ostatkom odeljenja, na duže staze, učenik neće naučiti da sam izvodi takve zadatke. Izgrađivanje sposobnosti zahteva strpljenje, postavljanje prioriteta i utvrđivanje malih ciljeva radi postizanja željenog ishoda.

Budite na nivou učenika. Za svaku od oblasti veština kojima je potrebno baviti se, razvijte razumevanje trenutne sposobnosti učenika, i počnite odatle. Ovaj pristup primenjuje se na društvene i komunikacione probleme, kao i na akademske. Prepoznajte gde je učenik, i rešite ono što zaustavlja napredak od te tačke, a zatim razvijte korake koji će mu pomoći da krene dalje.

Za pažnju i učenje, presudna je motivacija. Budite upoznati sa onim što motiviše određenog učenika, i imajte u vidu da to može biti veoma različito od onoga što motiviše tipično dete. Koristite njegova interesovanja da biste usmerili pažnju na manje interesantne aktivnosti (npr. za učenika koji ne voli zadatke sa rečima, ali voli dinosauruse, koristite zadatke koji sadrže reči tiranosaurus, brahiosaurus itd.).

Veoma je važno da, dok učenik sa autizmom uči da menja ponašanja i uči teške veštine, nagrada za njegov napor bude dovoljno važna za njega, kako bi ga inspirisala da produži napor. U mnogim slučajevima, čak i ako postoji nešto motivišuće u samom zadatku ili aktivnosti, neophodno je oblikovati ponašanje pravljenjem malih promena s vremena na vreme i primenom strategija potkrepljenja – društvenih potkrepljenja (poput verbalne pohvale), kao i konkretnih potkrepljenja (poput omiljene aktivnosti, igračke ili omiljene poslastice). Nagrada za učenje nove veštine ili smanjenje problematičnog ponašanja mora da ima veću vrednost nego potkrepljenje za nerazvijanje veštine. Ovakvi, token sistemi (sistemi u kojima token predstavlja simbol novčića i daje se u slučaju nagrade, a oduzima u slučaju kazne), mogu biti veoma delotvorni.

Podrška učenju učenika sa autizmom

Podržavanje komunikacije

- Podrška receptivnom jeziku i uspešna priča
- Podrška ekspresivnom jeziku i uspešna priča

Unapređenje društvene interakcije i razvoj

- Razgovori o društvenim veštinama
- Specifične strategije za podržavanje razvoja društvenih veština i uspešne priče

Ideje za sprečavanje ponašanja

Pozitivna podrška ponašanju

Podrška organizacionim veštinama

Podrška čulnim potrebama

Podržavanje komunikacije

Komunikacija obuhvata širok spektar izazova za osobu sa autizmom, od prihvatanja i procesuiranja informacije, verbalnog reagovanja, do veština čitanja i pisanja. Shvatanje neverbalnih znakova, govora tela i suptilnih momenata, intonacija i tumačenja, takođe predstavljaju teškoće za osobu sa autizmom.

Budući da svi učenici sa autizmom imaju problem sa komunikacijom i društvenim odnosima, usluge logopeda sastavni su deo programa. Za decu koja ne govore, logoped bi trebalo da pomaže u planiranju podrške u vidu alternativnih oblika komunikacije, poput jezika znakova, razmene slika ili korišćenja uređaja. Za učenike koji imaju znatne govorne sposobnosti, fokus će biti na suptilnijim aspektima konverzacije. U svakom slučaju, razvoj govornih veština ne može biti samo odgovornost logopeda. Komunikacija koja se odnosi na želje i potrebe, kao i na društvene interakcije, javlja se sve vreme, i potrebno je da u nju bude uključen ceo školski tim.

Dok neki učenici uče slušanjem, mnogi uče vizuelno, što znači da bolje razumeju ono što vide nego ono što čuju. Vizuelne podrške uglavnom su od koristi, budući da obezbeđuju dodatno vreme za procesuiranje.

Podržavanje receptivnih govornih veština

Receptivni govor je sposobnost da se razume ono što je rečeno ili napisano.

- Postarajte se da pridobijete pažnju učenika pre nego što date uputstvo ili postavite pitanje.
- Razmotrite učenikove teškoće u procesuiranju kao i tajming (na primer, počnite uputstvo učenikovim imenom – to će uvećati mogućnost da on počne da prati ono što govorite pre nego što date uputstvo).
- Izbegavajte komplikovana verbalna uputstva, informacije i rasprave. Neka uputstva budu kratka, a informacije pružajte pojedinačno.
- Što manje koristite „nemoj” i „prestani”. (Na primer, za učenika koji možda ne čuje „nemoj”, ili za onog koji nije siguran kuda bi trebalo da hoda: „Molim te da ostaneš na trotoaru.” biće mnogo efektivnije od „Nemoj da gaziš travu!”).
- Dopustite „vreme čekanja” (budite pripremljeni da čekate na reakciju, bilo da je u pitanju postupak ili odgovor). Izbegavajte da odmah ponovite uputstvo ili pitanje. Ponekad pomaže da razmišljate o učenikovom procesuiranju informacija kao o računaru – dok računar procesuiraju, ponavljanje komande iznova i iznova neće ga ubrzati, već će ga verovatno vratiti nazad na početak procesa.
- Kreirajte i oblikujte odgovarajuće reakcije kako biste izgradili razumevanje (na primer, za mlađe dete, učenje značenja „Stop!”: trčite igralištem držeći dete za ruku, kažete „Stop!”, zaustavljate se i zaustavljate dete, i ponavljate sve dok više ne morate da držite dete za ruku dok to izgovarate).
- Dopunite verbalne informacije slikama, vizuelnim rasporedima, gestovima, vizuelnim primerima i pisanim uputstvima.

Na primer:

JAIČINA

T
I
H
O

G
L
A
S
N
O

Podržavanje ekspresivnog jezika

Ekspresivan jezik je govorni jezik, baš kao i bilo koje drugo komunikaciono sredstvo poput razmene slika, pisanog jezika itd.

Preuzmite odgovornost za pronalaženje načina za pristup učenicovim potrebama u komunikaciji. Mnoge osobe sa autizmom imaju problem sa pronalaženjem reči – čak i ako znaju odgovor, možda nisu u stanju da ga izraze rečima. Ponudite vizuelne podrške, više izbora itd.

Uspešna priča

Jednom prilikom, nastavnica mi je rekla: „Više puta ponavljala sam informacije o državama, a Piter i dalje nije znao glavne gradove, tako da sam smanjila broj država koje je potrebno da zna.“ Pitala sam: „Pa kako ste ga pitali?“ Odgovorila je: „Pitala sam koji je glavni grad X-a? On ili ne bi znao odgovor, ili bi odgovorio – Vašington.“

Zato sam odštampala veliku mapu država, i zapisala glavne gradove na nalepnicama koje sam davala Piteru, po tri odjednom. Piter je uspeo tačno da rasporedi sve gradove u odgovarajuće države, osim Springfilda i Medisona.

Nastavnica je bila zbunjena ovim uspehom, a Piter ushićen i nasmejan!

- Koristite vizuelne podrške kako biste izazvali govor ili obezbedili mogućnost izbora. (Na primer, ukoliko učite dete da zatraži pomoć, neka vam sve vreme bude dostupna znakovna kartica (na kojoj piše POMOĆ ili SOS), i podstičite njenu upotrebu svaki put kada je potrebno da zatraži pomoć.) Učenik ovo može da koristi umesto govornog jezika, ili kao podršku razvijanju jezika.

- Podučavajte i koristite reči, slike i dr. za potrebe komunikacije ili razmenu (na primer „Ja volim... Šta voliš? ... Ja volim...“) Koristite znakovne kartice i uklanjajte ih s vremenom, dok učenik razvija razumevanje o načinu upotrebe fraze ili obrasca razmene.
- Naučite učenika da komunicira ili da kaže „Ne znam.“, kako biste umanjili anksioznost povezanu sa nemogućnošću da odgovori na pitanje. Kasnije ga naučite kako da zatraži dodatne informacije (Ko? Šta? Gde? Kada? itd.)
- Tamo gde je potrebno, dodajte vizuelne podrške okruženju (na primer, označite kutije sa „U“ i „IZVAN“).
- Naučite učenika da potraži i koristi vizuelne podrške koje već postoje u okruženju: kalendare, znakove, brojeve na vratima, nalepnice na fiokama, govor tela.
- Koristite tablu za komunikaciju, sistem razmene znakovnih slika ili jezik znakova kako biste podržali ili obezbedili komunikativne opcije za učenike koji slabije govore.

Primer dobre prakse

Nastavnik me je pitao za odgovarajuću intervenciju u vezi sa uzimanjem obroka.

Objasnio mi je da Majls uvek traži istu ušinu, ali da, kada je dobije, bude nezadovoljan i baci je. Nakon što sam pitala za vrstu užine koje ponudi Majlsu, rekao je: „Perece, jabuka, integralni keks.“ Pitala sam da li ih uvek izgovara tim redom, i odgovorio je potvrdno. Nastavila sam, „I, on uvek izabere integralni keks, zar ne?“ Rekla je: „Da, kako ste znali?“ Zbog problema sa kratkoročnom memorijom, keks je bio jedino što je Majls mogao da upamti.

Odštamovala sam tri slike sa Gugla, isekla ih, stavila ispred Majlsa i upitala ga šta želi za ušinu. Izabrao je sliku pereca, ponovio to i verbalno, a zatim zadovoljno pojeo perece.

Nije bilo potrebe za bihevioralnom intervencijom – potreban je bio samo pristup komunikaciji!

- Ukoliko je učeniku obezbeđen uređaj za komunikaciju, naučite ga kako da ga koristi.
- Pevajte! Muzička obrada pojavljuje se odvojeno od jezičke obrade, a pevanje može da se koristi za podsticanje receptivnih i ekspresivnih veština, kao i motivacija.

- Pažljivo obezbedite verbalne podsticaje i modele, i imajte u vidu činjenicu da sa njima ponekad može doći do zabune (na primer, iz detetove perspektive, kad nastavnik kaže „Želim kolač!“, da li to znači da nastavnik želi kolač, ili da podstiče njega da kaže „Želim kolač!“?).
- Budite svesni eholalije, koja podrazumeva da učenik ponavlja fraze koje je ranije čuo. Ponekad ovo deluje kao samostimulišuće ponašanje, ali mnoge osobe sa autizmom koriste funkcionalnu eholaliju za komentarisanje, informisanje ili zahteve.
- Uvek pokušajte da uvidite nameru učenikove komunikacije (na primer, ukoliko učenik često menja zamene ili koristi funkcionalnu eholaliju, onda pitanje „Da li te boli glava?“ može biti njegov način da saopšti da ga boli glava).
- Bavite se jezikom emocija – komunikacijom misli, osećanja i emocionalnih stanja. Problemi sa kojima se suočavaju osobe sa autizmom mogu uzrokovati anksioznost i stres. Obezbedite prilike da daju oduška emocijama. U protivnom, može se desiti da emocije komuniciraju kroz ponašanje ili zatvaranjem u sebe. Ponekad naglašavanje određene emocije može pomoći u podešavanju intenziteta te emocije. Može ga umiriti činjenica da prepoznajete ono što oseća (na primer „Vidim da si ljut.“).
- Koristite vizuelne podrške.
- Kada god je to moguće, podučavajte dete samozastupništvu i veštinama dogovaranja.
- Mnogi učenici sa autizmom imaju omiljenu temu ili specijalnu oblast interesovanja koja možda nije u skladu sa školskom nastavom ili društvenim interakcijama. Za oblikovanje učenikovih očekivanja i smanjivanje eventualnog opsesivnog reagovanja ili ponašanja:
 1. Obezbedite raspored za razgovore o učenikovoj omiljenoj temi.
 2. Ukoliko je primereno, koristite vizuelni raspored.
 3. Utvrdite granice (kada jeste, i kada nije primereno razgovarati o datoj temi).
 4. Podesite tajmer kako biste utvrdili trajanje.
 5. Primenite strategije za proširenje ka drugim temama.
 6. Podstaknite učenika na razgovor o drugim predmetima.

Unapređenje društvenih veština i razvoj

Podržavanje društvenih interakcija važan je deo plana obrazovanja učenika. Učenici sa autizmom često imaju želju da komuniciraju sa drugima, ali nemaju veštine da to urade na odgovarajući način. Neki učenici bolno su svesni svojih smetnji i stoga izbegavaju interakciju čak i ako veoma žele da se povežu sa drugima.

Društveni razvoj predstavlja spektar veština, uključujući i vremensku prilagođenost i pažnju, čulnu integraciju i komunikaciju, koje mogu biti kreirane i primenjene radi poboljšanja društvene sposobnosti. Izgrađivanje sposobnosti rezultiraće daljim interesovanjem i interakcijom.

Ponekad, i sama nepredvidljivost ili buka uzrokovana prisustvom drugih ljudi, mogu biti uznemirujuće. Rad na problemima sa čulima dobar je početak zajedničkog rada. Čak i dete sa izraženim receptivnim ili ekspresivnim jezičkim problemima može da radi na obraćanju pažnje na ljude oko sebe. Bez razumevanja pojedinačnih reči kojima nastavnik objašnjava pravilo pozdravljanja odraslih od strane odeljenja, učenik sa autizmom može naučiti da i on treba da ustane i pozdravi nastavnika – onda kada celo odeljenje to čini.

Društveni problemi kod autizma su dvosmerni. To znači da se mogu ispoljiti kao deficit komunikacije (nedostatak društvene inicijative) ili kao ispadi u komunikaciji (jednostrana konverzacija kod učenika sa Aspergerovim sindromom kod kojih je govor veoma razvijen). U oba slučaja postoji potreba za podrškom i podučavanjem. Primereno društveno ponašanje zahteva razumevanje. Neke osobe sa autizmom veoma su društvene, iniciraju društvenu interakciju, ali u njihovim komunikacijama nedostaje reciprocitet, i obično su jednosmerne. Osobe sa visoko funkcionalnim autizmom i Aspergerovim sindromom često pate zbog odbacivanja i usamljenosti, jer nemaju dovoljno veština neophodnih za recipročnu komunikaciju.

Strategije za podršku razvoja društvenih veština

- Podstičite ono što učenik dobro radi – koristite specifične pohvale za ponašanje (i specifična potkrepljenja, ukoliko je potrebno) da biste oblikovali ponašanje.
- Oblikujte društvenu interakciju, čekanje na red i reciprocitet.
- Podučavajte podražavanje, motoričko i verbalno.
- Razložite društvene veštine na male delove, i učite ih kroz interakciju. Koristite vizuelna pomagala tamo gde možete.
- Proslavljajte uspehe i koristite ih za napredak. Mnogi učenici sa autizmom imaju dobar smisao za humor, ljubav prema muzici, i sjajan osećaj za boje ili vizuelnu perspektivu. Iskoristite to da motivišete interesovanje za društvene interakcije ili pružite učeniku šansu da zablista i bude sagledan kao interesantan i kompetentan.

Primer dobre prakse

Učenik koji se veoma interesovao za brojeve, ali nimalo za sport, bio je okupiran na košarkaškom terenu sa vršnjacima, brojanjem uzastopnih pogodaka. Nakon nekoliko ovakvih sesija, jednoga dana izašao je iz autobusa i zatražio da „igra košarku sa Džejsonom!“

- Prepoznajte vršnjake koji predstavljaju model za izražene društvene veštine, i povežite učenika sa njima. Preporučite vršnjacima strategije za komunikaciju, ali vodite računa o tome da vršnjaka ne pretvorite u nastavnika – neka interakcija bude što prirodnija.
- Napravite male grupe za ručak, sa aktivnostima i kutijama sa temama. (Grupa izvlači temu iz kutije i razgovara o stvarima povezanim sa temom. Npr. „Poslednji film koji sam pogledao je...“ Ovo može pomoći učenicima koji često pričaju samo o jednoj temi, jer su obezbeđene podrška i motivacija, kao i vizuelni podsetnik za temu).
- Usredsredite se na društveno učenje tokom aktivnosti koje nisu na drugi način problematične za dete.
- Podržite vršnjake i učenika u društvenim situacijama. Unapred definišite očekivana ponašanja. (Na primer, prvo nasamo podučite potrebnu veštinu, na primer način igranja igrice, a zatim uvedite dete u igru sa vršnjacima.)
- Tokom odmora, obezbedite strukturane aktivnosti. Ukoliko tokom svakog ručka, grupa učenika igra igru kartama, pokušajte da učenika sa autizmom koji voli karte naučite toj igri.
- Tokom grupnih aktivnosti, definišite učenikovu ulogu i odgovornosti u okviru grupe. Razmotrite sa vršnjacima šta je to što bi trebalo da radi (na primer, „Milica će danas praviti beleške.“) Rotirajte uloge kako biste radili na fleksibilnosti i različitim veštinama.
- Ukoliko prepustite odeljenju da sami prave grupe ili biraju para, moguće je da će učenici kojima je potrebna posebna podrška tokom školovanja biti poslednji birani, što će kod njih uzrokovati nepotrebnu postidjenost.
- Obrazujte đake, utvrdite timove za učenje ili krugove prijatelja kako biste izgradili društvo podrške.

Primer dobre prakse

Šta može da uradi krug prijatelja:

Milan je imao Aspergerov sindrom. Neka deca iz autobusa, sa kojom je putovao do škole, učila su ga psovkama. Milan nije znao šta psovke znače, ali dopadala mu se pažnja koju su mu pružali vršnjaci kada bi ih izgovarao. Ana, devojčica iz Milanovog kruga prijatelja, rekla je deci iz autobusa da prestanu to da rade, ali oni nisu želeli. Zatim se obratila nadležnoj osobi iz Kruga prijatelja, koja je slučaj predočila školskom timu za inkluziju, koji se dalje pozabavio decom iz autobusa. O svemu su obavesteni i Milanovi roditelji i nastavnik, kako bi mogli da ga nauče da prepozna kada neko zloupotrebljava njegovu potrebu za pažnjom i druženjem, kao i da ga poduče strategijama za suočavanje sa problemom.

- Podučavajte osobu empatiji i reciprocitetu. Da bi učestvovala u društvenoj interakciji, osoba bi trebalo da razume perspektivu druge osobe i da prema njoj prilagodi interakciju. Iako njihovi socijalni problemi mogu ometati njihovo iskazivanje empatije, osobe sa autizmom često imaju kapacitet za empatiju. Ovo se može naučiti tako što ćete učiniti da učenik bude svestan tuđih stanja – i obezbediti mu odgovarajući rečnik – preko komentara, emocionalnih stanja, prepoznavanja izraza lica i neverbalnih znakova.
- Koristite društvene priče i crteže u opisivanju i definisanju društvenih pravila i očekivanja.
- Razvijte veštine slušanja i praćenja i podučite dete načinima da drugima da do znanja da ih sluša.
- Naučite učenika koji ima izražene govorne sposobnosti da prepozna kako, kada i na koji način treba da priča o sebi ili svojim interesovanjima. Naučite ga o kojim temama treba da priča sa drugima, imajući u vidu ono što konverzacioni partner deteta voli i ne voli, i čitajući iz govora tela i izraza lica.

- Naučite ga društvenim ograničenjima – stvarima o kojima ne treba pričati (ili mu objasniti ko su osobe sa kojima može da priča o osetljivim temama) kao i zadržavanju ličnog prostora (uglavnom je poželjna dužina ispružene ruke).

Primer iz *Social Narrative Bank, Kansas Autism Spectrum Disorder*:

MOJ PROSTOR

PONEKAD STOJIM SUVIŠE BLIZU DRUGIH LJUDI.

SKORO DA IH DODIRUJEM.

TO UZNEMIRUJE LJUDE.

MOGU DA STOJIM BLIZU LJUDI.
I DA OSTAVIM MALO PROSTORA IZMEĐU NAS.

POKUŠAĆU DA NE STOJIM SUVIŠE BLIZU LJUDI.

- Za starije učenike važno je da nauče o promenama koje se dešavaju njihovim telima, i primerenoj higijeni. Ovde je za objašnjenje i podučavanje potrebno koristiti komunikacione podrške i vizuelna pomagala. Potrebno je da znaju kada i sa kim mogu da razgovaraju o ovim promenama.

Ideje za sprečavanje neželjenog ponašanja

Sagledajte ponašanje kao komunikaciju. Pokušajte da razumete komunikacionu nameru ponašanja i naučite učenika primerenom načinu komunikacije, i dajte mu pozitivna potkrepljenja kad primeni te načine.

- Utvrdite bihevioralni plan unutar odeljenja, za sve učenike, kako biste podstakli očekivana ponašanja.
- Razvijte individualizovani Plan pozitivne bihevioralne podrške za svakog učenika sa autizmom.
- Pružite učeniku konstruktivnu povratnu informaciju o određenom ponašanju i utvrdite nagrade i potkrepljenja
- Primetite kada je učenik dobar i nagradite ga! (Na primer: Odlično je kako si lepo hodao hodnikom i stao u red. Baci pet!)
- Obezbedite organizaciju.
- Koristite dnevne rasporede, upozorite na promenu rutine ili osoblja, pripremite učenika na neočekivane događaje poput ekskurzija, zamena i dr.
- Ponudite izbore i pružite učeniku kontrolu (na primer: Da li bi prvo trebalo da vežbamo matematiku ili čitanje?) Čak i ako učenik nema zaista izbor, on će osećati kao da ima uticaj i da nije usmeravan kroz svaki korak u toku dana.
- Razmotrite čulne potrebe i intervencije.
- Poštujte učenikov lični prostor – i naučite ga kako da prepozna i poštuje lični prostor drugih ljudi.
- Obezbedite bezbedno mesto gde se učenik oseća sigurno, smireno i gde može da se skloni od preplavljujućih situacija – odvojenu prostoriju, deo učionice, kancelarija određenog nastavnika ili zaposlenog. Naučite učenika kada i kako da pribegava ovoj strategiji. Ukoliko je potrebno, koristite vizuelnu podršku ili znakovne kartice.
- Vežajte fleksibilnost i samopraćenje – počnite u trenutku kad je učenik miran i pomozite mu da obezbedi okvir za smirenost i praćenje.
- Koristite odmore i/ili tajm-aute kao priliku za vraćanje u mirno stanje ili kao nagradu za „dobar rad“, ali budite obazrivi kada i kako dajete odmore. Ukoliko detetu date tajm-aut usred lošeg ponašanja uzrokovane aktivnošću koju ne voli, moguće je da ćete podstaći to ponašanje. Naučite ga da zatraži odmor pre nego što pribegne negativnom ponašanju, upotrebom vizuelnog znaka, npr:

POTREBAN MI JE ODMOR

- Obezbedite komunikacione opcije (da jedno isto može da izrazi na više načina) i dajte učeniku priliku da izrazi emocije, zbunjenost ili sopstvenu perspektivu.
- Upoznajte ga sa nepredviđenim situacijama i strategijama čekanja.

Out and About pruža razne jednostavne strategije poput:

1. Brojanje (5, 4, 3, 2, 1)
 2. Prvo, zatim
 3. Znakovna kartica „ČEKAJ“ koja može biti korišćena u različitim uslovima
- Obezbedite učeniku listu strategija za smirivanje onda kada je anksiozan, pod stresom ili ljut, i naučite ga da ih koristi.

Kad sam pod stresom, mogu da:

■ <i>duboko dišem</i>	■ <i>zatražim pomoć</i>
■ <i>brojim do 10</i>	■ <i>zatražim odmor</i>
■ <i>ponovim pozitivnu rečenicu</i>	■ <i>tražim dozvolu da odem u sobu br. 10.</i>
■ <i>stisnem lopticu</i>	

Pozitivna bihevioralna podrška

Prema Asocijaciji *Positive Behavior Support*, Pozitivna bihevioralna podrška predstavlja set dokazanih strategija koje se koriste radi uvećanja kvaliteta života i smanjenja problematičnih ponašanja, i to učenjem novih veština i kreiranjem promena u okruženju osobe. Pozitivna bihevioralna podrška kombinuje:

- pozitivne ishode koji su utvrđeni kao efektivni onda kada intervencija rezultira sve većim uspesima osobe i ličnim zadovoljstvom, kao i poboljšanim društvenim interakcijama koje ostvaruje kroz posao, i akademske, rekreativne i društvene uslove
- bihevioralnu i biomedicinsku nauku: primenjena bihevioralna analiza (ABA) pokazuje važnost analiziranja interakcije između ponašanja i okruženja, i prepoznavanje tog ponašanja
- procedure koje koriste najbolje prakse i procene, kao i podatke prikupljene da procene ishode (istraživanja, skale, intervjui, analize, opservacije...)
- sistemske promene radi poboljšanja kvaliteta života i redukovanja problematičnih ponašanja, pri čemu se ima u vidu činjenica da efektivna primena plana zahteva razmatranje i rešavanje pitanja raspodele sredstava, razvoja kadrova, timskog rada i saradnje.

Prema Institutu za ljudski razvoj Univerziteta u severnoj Arizoni, pozitivna bihevioralna podrška predstavlja pristup koji pomaže ljudima da poprave svoja problematična ponašanja i zasniva se na četiri stvari:

- razumevanju da ljudi (čak i negovatelji) ne kontrolišu druge, već pružaju podršku drugima u njihovom sopstvenom procesu bihevioralne promene
- uverenju da iza najproblematičnijih ponašanja stoji razlog, i da ljude sa problematičnim ponašanjem treba prihvatati s pažnjom i poštovanjem
- primeni znanja koja su potrebna za razumevanje ljudi i promena u njihovim životima, a koja, kada se primenjuju, mogu smanjiti pojavljivanje problematičnog ponašanja
- uverenju da se konstantno treba udaljavati od prisile – upotrebe neželjenih događaja za upravljanje ponašanjem.

Za više informacija: *Association of Positive Behavior Support* nudi preglede činjenica, praksi, primere i studije slučaja kao i literaturu.

Podržavanje organizacionih veština

Između deficita izvršnih funkcija (kratkotrajne memorije, pažnje itd.) i govornih i društvenih problema koje nosi autizam, veoma je teško ostati u skladu sa svetom oko sebe. Ukoliko je učeniku teško da obrađuje čulne informacije, moguće je da će biti ometen u organizovanju svojih misli i rada.

Stroge rutine obezbeđuju izvestan red u haosu iskustava učenika sa autizmom. Predvidivost će umanjiti njegovu anksioznost. Neočekivane promene rutine mogu uzrokovati značajnu uznemirenost i neželjena ponašanja.

Organizatori (posebne sveske u koje se mogu upisivati obaveze, kao i podsetnici i datumi) i rasporedi aktivnosti tokom dana, mogu pomoći smanjenju anksioznosti. Baš kao što zauzeta osoba može da koristi planer ili smartfon za organizaciju važnih datuma i događaja, i „URADI“ listu koja joj pomaže da nešto ne izgubi iz vida, tako i vizuelni prikaz rasporeda učeniku sa autizmom pomaže utvrđivanju rutine i održavanju pažnje, kao i njegovoj produktivnosti i informisanosti u odnosu na ono što sledi.

- Obezbedite raspored dnevnih aktivnosti. U zavisnosti od potreba učenika, ovo mogu biti fotografije, simboli ili pisane informacije. Obezbedite informacije o planiranim aktivnostima, o njihovom redosledu, i svim promenama redovne rutine (na primer, zamena profesora, odlazak u prirodu i dr.).

Primer dnevnog rasporeda (za učenika osnovne škole)

Zvono za početak	Predmet	Mesto	Potreban materijal	Zvono za kraj
8.10 h	Matematika	učionica I	radna sveska	8.55 h
9.00 h	Čitanje	učionica I	čitanka	9.45 h
9.50 h	Engleski	učionica III	knjiga, roza fascikla	10.35 h
10.40 h	užina	napolju	užina ili novčanik	10.55 h
11.00 h	Geografija	učionica II	knjiga, žuta fascikla	11.45 h
...				

Primer vizuelnog rasporeda za dete u vrtiću:

- Nekim učenicima potrebno je više detalja.

Na primer:

Period 2: čitanje:

1. čitanje u grupi, strane 22–25

2. Pitanja

3. Čitanje u sebi

- Najjednostavniji oblik rasporeda – dostupan u svakoj situaciji uz papir i olovku:

1. _____

2. _____

3. _____

- Kreirajte „URADI“ listu u kojoj treba precrtati zadatak nakon što se izvrši.

- Kreirajte podrške koje će se moći koristiti tokom aktivnosti (na primer: Uzmi papir. Napiši ime. Napiši datum. Pročitaj uputstva.)

- Učenika treba naučiti da proverava raspored, precrta aktivnosti koje su završene i na kraju, raspored bi trebalo da koristi kreiranju učenikove nezavisnosti u upravljanju vremenom i aktivnostima.

Organizacija materijala, vremena i aktivnosti

- Koristite obojene fascikle na kojima će biti ime nastavnika ili predmeta.
- Koristite oznake za sto (podelite sto na oblasti – zadatke koje treba obaviti, knjige, olovke itd.)
- Upravljajte vremenom i rokovima koristeći se alatima poput organizatora, vizuelnog kalendara, tableta, smartfona, računara, tajmera ili satova sa alarmom. Razložite velike zadatke na manje delove i odredite vremenske okvire za kompletiranje svakog dela.
- Odredite redovno vreme za čišćenje i organizovanje radnog prostora.
- Organizujte grupne aktivnosti i obezbedite pomoć ili strategije za utvrđivanje učenikove uloge u okviru grupe, kao i njegovih odgovornosti.
- Kreirajte vizuelne rasporede za specifične zadatke i rutine.
- Koristite rasporede za pripremu na promene, i podučavajte dete fleksibilnosti i rešavanju problema.
- Upozorite učenika na promene rutine ili promene mesta koje slede (npr. Za pet minuta treba da sklonimo bojice i crteže, i odemo na čas čitanja,).
- Koristite društvene priče kako biste pripremili učenika na nove događaje – izlete, skupove i ostalo.
- Utvrdite korak-po-korak strategije za rešavanje problema
- Radite na fleksibilnosti i na prilagođavanju promenama malim koracima, koristeći se vizuelnim podrškama i nagradama, kako bi učenik naučio da kontroliše anksioznost zbog prethodnih uspeha.

Podrška čulnim potrebama

Čulna integracija pruža osnovu za kompleksnija učenja i ponašanja. Za većinu nas, efektivna čulna integracija javlja se automatski. Za mnoge ljude sa autizmom, ovaj proces zahteva znatan napor i pažnju.

Čulni problemi mogu uticati na sposobnost učenika da primi informaciju, odgovori na pitanje, učestvuje u društvenim situacijama, piše, učestvuje u sportu, kao i da bude miran i spreman za rad. Istraživanja i dalje ispituju uticaj i faktore povezane sa čulnim problemima u autizmu. Neka istraživanja pružila su značajne uvide.

Usled unutrašnje neravnoteže, ili kao odgovor na nadražaje iz okoline, čulna i emocionalna regulacija osobe sa autizmom može biti preplavljena, i rezultirati anksioznošću i uznemirenošću. Rad na uspostavljanju odgovarajućeg stanja delotvorna je strategija za maksimalno uvećanje učenikove sposobnosti da uči, da se fokusira i redukuje reaktivno ponašanje.

Obučeni okupacioni ili fizički terapeut može pružiti pomoć u vezi sa čunom modulacijom, kao i tretman za čulne disfunkcije, a sve uz upotrebu dokazanih vežbi. Ukoliko se sumnja da učenik ima probleme sa čulnom integracijom, trebalo bi da njegove potrebe proceni obučena osoba.

Učenikov školski tim za inkluziju može biti obučen da koristi zabavne aktivnosti, zasnovane na igri, koje podržavaju učenikove potrebe i koje se mogu integrisati kroz učenikov obrazovni plan (IOP).

- Budite svesni mogućih čulnih problema i promenite okruženje onda kada je to moguće (na primer, smanjite izloženost buci i sl.) kako biste smanjili uticaj na funkcionisanje deteta.
- Za učenika koji je osetljiv na zvuke, zvižduk nastavnika fizičkog može biti uznemirujuć, kao i eho glasova iz svlačionice u kojoj je gužva. Neka učenik bude kod nastavnika koji ne koristi zviždaljku, i dopustite mu da se oblači u svlačionici onda kada je prazna. Na taj način, veoma će se povećati učenikova tolerancija, kao i interesovanje za čas fizičkog vaspitanja.
- Nekim učenicima teško je da stoje blizu drugih, pa se time treba pozabaviti kada odlučujete gde će učenik biti u redu prilikom prolazaka kroz školu, ili sedenja u kantini ili učionici.
- Učenicima sa autizmom možda će biti teško da vas istovremeno gledaju i slušaju. Važno je da pre govora uspostavite kontakt očima, ali imajte u vidu činjenicu da je moguće da će učenik odvratiti pogled, a da će ipak slušati.
- Veoma ukrašene učionice mogu biti suviše stimulativne i suviše odvrćati pažnju nekim učenicima.
- Tipične odeljenske prilike poput pevanja pesme za srećan rođendan ili učestvovanje u manje struktuiranim, bučnim aktivnostima i okupljanjima, mogu uznemiriti učenika koji ima čulne probleme. Bilo bi korisno da učeniku dopustite mali „otklon“ tokom ovih okolnosti, na primer, da bude osoba koja je zadužena za nabavku salveta tokom rođendanske proslave (to znači da dopustite detetu da ode do kantine, dok druga deca pevaju) ili da bude iza scene – „menadžer produkcije“, tokom okupljanja.
- Koristite tehnike čulne integracije koje je preporučio učenikov terapeut, i imajte u vidu činjenicu da su određeni čulni nadražaji stimulativni, dok su drugi umirujući. Postarajte se da tačno utvrdite kada koje aktivnosti treba koristiti.
- Obučeni terapeut trebalo bi da vam pomogne da kreirate program kojim ćete naučiti učenika da prepozna svoje emocionalne i čulne nivoe i potrebe, te da s vremenom izgradi samopraćenje i strategije za čulnu regulaciju.
- Koristite vizuelne podrške prilikom učenja učenika da prepozna sopstvena stanja uzbuđenosti kao i sopstvene emocije. Obezbedite opcije koje će mu pomoći da se vrati u stanje u kom je „spreman za rad“.

Postoji mnogo toga što može biti urađeno u cilju prilagođavanja okruženja i obezbeđivanja podrški koje će svet učiniti manje preplavljujućim mestom za učenika sa autizmom.

Brošura za školu

Izdavač

Magona

Novi Sad

www.magona.rs

info@magona.rs

Za izdavača

Goran Sipić

Urednik

Goran Sipić

Prevod sa engleskog jezika

Staša Vukadinović

Lektor

Svetlana Velimirović

Ilustracije

Mladen Oljača

Priprema za štampu

Arpad Terek

Štampa

Offset print, Novi Sad

Tiraž

1.000

ISBN 978-86-87659-16-2

Veliku pomoć pri izradi ove brošure
pružili su nam:

Dragana Koruga, psiholog CIP centra za interaktivnu
pedagogiju

dr Milica Pejović–Milovančević, dr sci dečji psihijatar,
docent Medicinskog fakulteta Univerziteta u
Beogradu

Nataša Srećković, diplomirani logoped, reedukator.

U Srbiji možete kontaktirati sa Republičkim udruženjem Srbije za pomoć osobama sa autizmom. Pri Udruženju radi stručni tim (psihijatri, psiholozi, specijalni pedagozi, socijalni radnici, lekari, učitelji, vaspitači, medicinske sestre) koji pruža pomoć roditeljima i stručnjacima svakoga dana od 9 do 15 sati. Udruženje obezbeđuje sastanke za podršku i savetodavni rad i razne programe kao što su: asistent u porodici, savetodavni rad sa roditeljima, vikend program, rekreativno-terapeutske boravci u prirodi, kao i tematski seminari za stručnjake i roditelje iz cele Srbije.

Više informacija o udruženju može se pronaći na Internet stranici: www.autizam.org.rs.

Udruženje se nalazi na adresi Gundulićev venac 38, Beograd, a telefon je 011/339 26 83 ili 060/0820 555.

U izradi ove brošure korišćeni su originalni materijali organizacije *Autism Speaks*. *Autism Speaks* najveća je naučna i zastupnička organizacija za autizam. Posvećena je istraživanju uzroka, prevencija, tretmana za autizam, kao i uvećanju svesti o autističnom spektru poremećaja i zastupanju osoba sa autizmom i njihovih porodica.

Posebnu zahvalnost *Autism Speaks* iskazuje članovima zajednice koji su pregledali ovu brošuru i podelili izvore za ovaj projekat.

Autism Speaks izvori su besplatni i dostupni onlajn:

www.autismspeaks.org/family-services/community-connections

Biblioteka:

www.autismspeaks.org/family-services/resource-library

Brošure:

www.autismspeaks.org/family-services/tool-kits

**Projekat izdavanja kompleta brošura za
podršku osobama sa autizmom podržali su**

United Nations in Serbia

Fondacija Nj. K. V. Princeze Katarine

**Finansijsku podršku pružila je
DELTA Fondacija**

CIP – Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

